

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

Г.А. Арцямёнак, В.Э. Зіманскі

**ІНАВАЦЫЙНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ
Ў МОВАЗНАЎСТВЕ
І МЕТОДЫЦЫ ЯГО ВЫКЛАДАННЯ**

Метадычныя рэкамендацыі

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2018*

УДК 81:378.147(075.8)
ББК 81р30я73+74.268.1я73
А86

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
Пракакол № 6 ад 27.06.2018 г.

Аўтары: загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Г.А. Арцямёнак**; дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт **В.Э. Зіманскі**

Р э ц е н з е н т :

дэкан філалагічнага факультэта ВДУ імя П.М. Машэрава,
доктар педагагічных навук, прафесар *С.У. Нікалаенка*

Арцямёнак, Г.А.

А86 Інавацыйныя тэхналогіі ў мовазнаўстве і методыцы яго выкладання : метадычныя рэкамендацыі / Г.А. Арцямёнак, В.Э. Зіманскі. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2018. – 59 с.

Метадычныя рэкамендацыі прызначаны для студэнтаў дзённай формы атрымання адукацыі спецыяльнасці “Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)”. Кратка раскрываюцца лекцыйныя тэмы курса, падаюцца планы практычных заняткаў, спісы рэкамендаванай літаратуры.

УДК 81:378.147(075.8)
ББК 81р30я73+74.268.1я73

© Арцямёнак Г.А., Зіманскі В.Э., 2018
© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2018

ЗМЕСТ

Прадмова	4
1 Інавацыі, інавацыйная дзейнасць, інавацыйныя тэхналогіі ...	6
2 Металінгвістыка. Метамова і метамоўная рэфлексія	8
3 Гендарная лінгвістыка	11
4 Лінгвістычная калаквіялістыка	17
5 Лінгвапаліталогія (палітычная лінгвістыка)	20
6 Планы практычных заняткаў	24
7 Адукацыйныя тэхналогіі	29
8 Асобасна-арыентаваныя тэхналогіі	33
9 Тэхналогія калектыўнай мыслядзейнасці	36
10 Праектны метады у навучанні	41
11 Модульная тэхналогія навучання	45
12 Камп'ютарныя тэхналогіі ў навучанні	50
13 Інтэрактыўныя метады навучання	53

ПРАДМОВА

Вучэбная дысцыпліна “Інавацыйныя тэхналогіі ў мовазнаўстве і методыцы яго выкладання” прызначана для вывучэння студэнтамі спецыяльнасці “Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)”, каб паглыбіць іх уяўленне пра сучасныя напрамкі лінгвістыкі і лінгвадыдактыкі, тэндэнцыі іх развіцця і магчымасці выкарыстання ў практычнай дзейнасці спецыяліста-філолага. Гэты курс належыць да кампанента ўстанова вышэйшай адукацыі цыкла спецыяльных дысцыплін і цесна звязаны з такімі дысцыплінамі, як “Агульнае мовазнаўства”, “Інфармацыйныя тэхналогіі ў філалогіі”, “Сучасныя напрамкі ў лінгвістыцы”, “Этналінгвістыка”, “Кагнітыўная лінгвістыка”, “Методыка выкладання беларускай мовы”, “Тэорыя маўленчай камунікацыі”. Спецыфіка курса – у арыентацыі на практычны кампанент лінгвістычных ведаў, распрацоўку шляхоў укаранення дасягненняў сучаснай навукі ў прафесійную дзейнасць філолага-практыка.

Мэтаі выкладання дысцыпліны з’яўляецца знаёмства студэнтаў з сучаснымі інавацыйнымі напрамкамі і тэхналогіямі ў мовазнаўчай навучы і лінгвадыдактыцы для больш асэнсаванага, мэтанакіраванага прымянення атрыманых ведаў у камунікатыўнай і адукацыйнай дзейнасці.

Задачамі вучэбнай дысцыпліны з’яўляюцца:

- фарміраванне адэкватнага разумення паняццяў “інавацыя”, “інавацыйная дзейнасць”, “інавацыйная тэхналогія” дастасоўна да лінгвістычнай і метадычнай навукі;
- знаёмства з асноўнымі інавацыйнымі напрамкамі айчыннай і замежнай лінгвістыкі і методыкі выкладання мовазнаўчых дысцыплін;
- фарміраванне ўстойлівага разумення неабходнасці для спецыяліста прымянення вынікаў навуковых даследаванняў у практычнай дзейнасці і практычнага вопыту ў навуковых росшуках;
- выпрацоўка ў студэнтаў навыкаў самастойнага мыслення і аналізу складаных, дыскусійных праблем філалогіі;
- выпрацоўка крытэрыяў для незалежнай ацэнкі і асэнсавання разнастайных моўных фактаў і розных поглядаў на моўныя з’явы;
- авалоданне новымі адукацыйнымі тэхналогіямі: модульнымі, інавацыйнымі, праектнымі, асобасна-арыентаванымі;
- арыентацыя на чытанне спецыяльнай мовазнаўчай і метадычнай літаратуры;
- фарміраванне навуковага, матэрыялістычнага погляду на мову.

Праблемы, якія разглядаюцца ў курсе, дапамогуць будучаму настаўніку-філолагу ў вырашэнні разнастайных задач уласнай навукова-даследчай і вучэбна-метадычнай дзейнасці, а таксама працы

са школьнікамі ў якасці кіраўніка пры падрыхтоўцы даследчых, інавацыйных і творчых праектаў.

Курс “Інавацыйныя тэхналогіі ў мовазнаўстве і методыцы яго выкладання” складаецца з цыкла лекцый і цыкла практычных заняткаў. Лекцыі маюць у асноўным праблемны характар і накіраваны на выпрацоўку ў студэнтаў самастойнага навуковага і тэхналагічнага мыслення. Практычныя скіраваны на фарміраванне навыкаў творчага аналізу лінгвістычнай і метадычнай літаратуры, прымянення інавацыйных падыходаў пры падрыхтоўцы канкрэтных тэм, самастойнай інтэрпрэтацыі моўнага і лінгвадыдактычнага матэрыялу.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен **ведаць:**

- паняцце і класіфікацыю інавацый у лінгвістычнай навучы;
- сутнасць, праблематыку і значэнне металінгвістыкі;
- сутнасць і асноўныя палажэнні гendarнай лінгвістыкі;
- зыходныя прынцыпы і вывады лінгвістычнай калаквіялістыкі дастасоўна да беларускай мовы;
- сутнасць і змест лінгвапаліталогіі (палітычнай лінгвістыкі);
- асноўныя праблемы экалагічнай лінгвістыкі;
- актуальныя пытанні лінгвакраіназнаўства ў прымяненні да беларускай мовы;
- сутнасць і змест сучасных інавацыйных адукацыйных тэхналогій;

умець:

- прымяняць тэарэтычныя мовазнаўчыя веды ў адукацыйнай і камунікатыўнай практыцы;
- прымяняць атрыманыя веды ў навукова-даследчай і праектнай дзейнасці;
- укараняць атрыманыя ў працэсе навуковых росшукаў вынікі ў практычную дзейнасць;
- адшукваць новае, актуальнае і практычна карыснае ў новых напрамках мовазнаўчай навукі;

валодаць:

- новымі адукацыйнымі тэхналогіямі ў мовазнаўстве і методыцы выкладання: модульнымі, праектнымі, інтэрактыўнымі, асобасна-арыентаванымі;
- навыкамі работы з лінгвістычнымі корпусамі;
- разнастайнымі прыёмамі і спосабамі аналізу першакрыніц;
- асноўнымі метадамі і прыёмамі аналізу моўнага матэрыялу і лінгвістычнай літаратуры.

1 ІНАВАЦЫІ, ІНАВАЦЫЙНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ, ІНАВАЦЫЙНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ

Новае ў навуцы і практыцы. Паняцце інавацыі: сутнасць, змест, класіфікацыя. Інавацыі і традыцыі. Працэсы ўкаранення інавацыі. Інавацыі ў гуманітарнай сферы. Інавацыі ў лінгвістыцы і лінгвістычнай адукацыі. Паняцце інавацыйнага працэсу, інавацыйнай дзейнасці, інавацыйнай тэхналогіі. Камп'ютарызацыя мовазнаўчых даследаванняў і лінгвадыдактыкі. Сучаснае мовазнаўства як сінтэз традыцыйнага і новага.

Інавацыя (англ. *innovation* ад лац. *in* ‘у напрамку’ + *novatio* ‘абнаўленне’, ‘змена’) – гэта ўкаранёнае ў практыку новаўвядзенне, якое забяспечвае якасны рост эфектыўнасці працэсаў або прадукцыі, запатрабаванай рынкам. Інавацыі з’яўляюцца канчатковым вынікам інтэлектуальнай дзейнасці чалавека, яго фантазіі, творчага пошуку, адкрыццяў, вынаходніцтваў і рацыяналізацыі. Прыкладам інавацыі з’яўляецца вывядзенне на рынак прадукцыі (тавараў і паслуг) з новымі спажывецкімі ўласцівасцямі або якасным павышэннем эфектыўнасці вытворчых сістэм. Інавацыяй называюць уведзены ва ўжыванне новы ці значна палепшаны прадукт (тавар, паслугу) або працэс, новы метады продажаў або новы арганізацыйны метады у дзелавой практыцы, арганізацыі працоўных месцаў, знешніх сувязях, адукацыі і г. д.

Паняцце *інавацыя* ўпершыню з’явілася ў даследаваннях ХІХ ст., а новае жыццё атрымала ў пачатку ХХ ст. у навуковых працах аўстрыйскага і амерыканскага эканаміста Ё. Шумпетэра ў выніку аналізу “інавацыйных камбінацый”, змяненняў у развіцці эканамічных сістэм. У працы “Тэорыя эканамічнага развіцця” (1911) вучоны ўвёў у навуковы ўжытак гэты тэрмін у эканоміцы.

Інавацыя – гэта не ўсякае новаўвядзенне, а толькі такое, якое атрымала ўкараненне і сур’ёзна павышае эфектыўнасць дзейнай сістэмы. Пры канцэптуалізацыі паняцця *інавацыі* карысна параўнаць яго з іншымі паняццямі. У прыватнасці, *інавацыя* часта змешваецца з *вынаходніцтвам*, якое азначае стварэнне новай тэхнічнай распрацоўкі або ўдасканаленне старой, і *новаўвядзеннем*, што азначае ўкараненне новых рашэнняў. Акрамя таго, многія ўдасканаленні тавараў і паслуг было б правільней назваць проста словам *паляпшэнне*. Паняцці *змены* і *крэатыўнасць* таксама нярэдка ўжываюцца замест паняцця *інавацыі*.

Каб адрозніць інавацыі ад пералічаных вышэй паняццяў, неабходна ўдакладніць: асаблівасць інавацыі ў тым, што яна дазваляе стварыць новую якасць, дае магчымасць інаватарам атрымаць дадатковую вартасць і звязана з укараненнем. Інавацыя не з’яўляецца інавацыяй да таго моманту, пакуль яна паспяхова не ўкаранёна і не пачала прыносіць карысць.

Вылучаюць наступныя **віды інавацый: тэхналагічныя** – атрыманне новага або эфектыўнага спосабу вытворчасці наяўнага прадукту, вырабу, тэхнікі; **сацыяльныя** – працэсы абнаўлення сфер жыцця чалавека ў соцыуме (педагогіка, ахова здароўя, сістэма кіравання, абслугоўванне, дабрачыннасць, грамадскія камунікацыі); **прадуктовыя** – стварэнне прадуктаў з новымі і карыснымі ўласцівасцямі; **арганізацыйныя** – розныя прыёмы ўдасканалення сістэмы менеджменту; **маркетынжавыя** – змены ў дызайне і ўпакоўцы тавараў, выкарыстанне прагрэсіўных метадаў іх прэзентацыі і продажу, фарміраванне новых цэнавых стратэгіі.

Інавацыйная дзейнасць – гэта комплекс навуковых, тэхналагічных, арганізацыйных, фінансавых і камерцыйных мерапрыемстваў, накіраваны на камерцыялізацыю назапашаных ведаў, тэхналогій і абсталявання. Вынікам інавацыйнай дзейнасці з'яўляюцца тавары / паслугі з новымі якасцямі. Інавацыйная дзейнасць можа быць таксама вызначана як дзейнасць па стварэнні, асваенні, распаўсюджванні і выкарыстанні інавацый. Пытаннем кіравання інавацыйнай дзейнасцю прысвечаны асобны напрамак менеджменту – **інавацыйны менеджмент**. Інавацыйная дзейнасць – гэта сістэма ўзаемазвязаных відаў работ: **навукова-даследчай, праектнай і адукацыйнай дзейнасці** (атрыманне новых ведаў, затым падрыхтоўка на іх аснове інавацыйных праектаў і ўвасабленне апошніх у практыку прафесійнага навучання і развіцця).

Педагагічная інаватыка – раздзел педагогікі, у якім вывучаецца прырода, заканамернасці ўзнікнення і развіцця педагагічных інавацый у дачыненні да суб'ектаў адукацыі, а таксама забяспечваецца сувязь педагагічных традыцый з праектаваннем будучай адукацыі. Аб'ект педагагічнай інаватыкі – працэс узнікнення, развіцця і асваення інавацый у адукацыі і выхаванні навучэнцаў, які вядзе да прагрэсіўных змен у якасці іх падрыхтоўкі.

Інавацыйныя тэхналогіі – сукупнасць прыёмаў і метадаў вырашэння пэўных задач, звязаных з інавацыйнымі падыходамі, напрыклад, у методыцы выкладання мовазнаўчых дысцыплін.

Інавацыйная адукацыя разумеецца сёння як адукацыя, здольная да самаразвіцця, а таксама да стварэння ўмоў паступальнага развіцця ўсіх ўдзельнікаў, гэта адукацыя, якая развівае і развіваецца.

Асноўныя **інавацыйныя напрамкі** ў сучасным мовазнаўстве: **металінгвістыка, гендарная лінгвістыка, лінгвістычная калаквіялістыка, лінгвапаліталогія, лінгвакраізнаўства, экалагічная лінгвістыка**; у сучаснай методыцы выкладання – **асобасна-арыентаваныя тэхналогіі, тэхналогія калектыўнай мыслядзейнасці, модульная тэхналогія навучання, праектны метады, камп'ютарныя тэхналогіі, інтэрактыўныя метады**.

2 МЕТАЛІНГВІСТЫКА. МЕТАМОВА І МЕТАМОЎНАЯ РЭФЛЕКСІЯ

Паняцце метамавы і метамоўнай рэфлексіі. Мова-аб'ект і метамова. Метамоўная функцыя мовы: мова пра мову, маўленчы каментарый маўлення. Разнавіднасці метамоўных сродкаў. Метамоўная фразеалогія і парэміялогія. Маўленчая камунікацыя ў люстэрку “народнай лінгвістыкі”. Маўленчыя паводзіны і маўленчы партрэт чалавека. Метамоўныя выказванні як элемент прагматыкі мастацкага тэксту. Семантыка і функцыі метамоўных рэфлексіваў. Металінгвістыка і фарміраванне нацыянальнай тэрміналогіі.

Адна з важных функцый мовы – **метамоўная**, яна выяўляецца ў апісанні, тлумачэнні і даследаванні самой мовы моўнымі сродкамі. **Метамова** – гэта мова пра мову. Метамова ўзнікае ў выніку разважанняў чалавека над уласнай камунікацыяй. Тэрмін **метамова** (грэч. *meta* ‘пасля, праз’) пабудаваны па мадэлі логіка-матэматычных тэрмінаў **металогіка**, **метатэорыя**, якія абазначаюць паняцці “другога парадку”. **Метамова** – гэта і мова, на якой апісваецца нейкая іншая мова (**прадметная мова**, **мова-аб'ект**). Напр., калі граматыка нямецкай мовы напісана па-руску, то мовай-аб'ектам выступае нямецкая, а метамовай – руская. Яны могуць і супадаць у адной этнічнай мове (нямецкая граматыка на нямецкай мове), але ў тэксце будуць ужывацца пэўныя сродкі адрознення метамавы і мовы-аб'екта. Мову ў яе метамоўнай функцыі вывучае **металінгвістыка**.

У звычайных зносінах мы, як правіла, не ўсведамляем метамоўнага характару нашых выказванняў. Выкарыстанне метамавы часта звязана з нейкімі цяжкасцямі ў камунікацыі (з дзіцём, замежнікам, любым чалавекам, які нечага не разумее). *Што такое чартарны рэйс? Што такое краўдфандынг? Хто такія чырлідары? Што ты маеш на ўвазе? Што вы хочаце сказаць?* Такія пытанні і адказы на іх – выяўленне метамоўнай функцыі нашага маўлення.

Часта моўнік, не чакаючы пытанняў, уключае ў свой тэкст адпаведныя тлумачэнні. Пры камунікацыі трэба час ад часу правяраць надзейнасць “канала сувязі”, г. зн. упэўніцца, што першакласніку вядома слова *працэнт*, бабулі – *дэпазіт*, *інтэрнэт* або *халява*, замежніку – фразеалагізм *сабаку з'есці*. Тады і выкарыстоўваецца метамоўны каментарый. Метамоўнымі з'яўляюцца ўстаўкі тыпу *як гаворыцца*, *як людзі кажучы*, *так бы мовіць*, *карацей кажучы*, *увогуле кажучы*, *што называецца*, *як гавораць у арміі*, *даруйце за грубасць*, *калі гаварыць прама*, *калі сказаць чэсна*, *так званы*, *як казаў мой дзед*, *як гэта модна сёння называць* і інш. Яны матывуюць выбар слова ці выразу, ацэньваюць яго дарэчнасць, падкрэсліваюць індывідуальныя

адценні сэнсу. У пісьмовым маўленні метамоўныя канструкцыі могуць выдзяляцца курсівам ці іншым шрыфтам, двукоссем.

Метамоўная функцыя рэалізуецца ва ўсіх вусных і пісьмовых выказваннях пра мову – на ўроках і лекцыях па мове, у граматыках, слоўніках, падручніках і навуковай мовазнаўчай літаратуры. Узнікненне мовазнаўства як навукі па сутнасці ёсць вынік узмацнення метамоўнай функцыі. Гэта функцыя ўвогуле больш складаная і інтэлектуальная, чым іншыя функцыі мовы, яна фарміруецца пазней, звычайна на пятым-шостым годзе жыцця (мяжа дашкольнага і школьнага перыяду, гатоўнасць да пераводу гукаў у літары). Праяўляецца яна не толькі ў каментарыях маўлення, але і ў гульні са словам, у перайначванні назваў (*Нобелеўская прэмія – Шнобелеўская прэмія*), у папраўках сваіх і чужых фраз.

Спецыяльным кампанентам метамовы, выпрацаваным вучонымі, з'яўляецца *лінгвістычная тэрміналогія*. Яна павінна быць зручная для апісання мовы-аб'екта, простая, строгая і адназначная. Авалоданне тэрміналогіяй – найпершая задача кожнага спецыяліста ў пэўнай галіне навукі.

Метамова – гэта вынік **метамоўнай рэфлексіі** (роздуму, разважання і кантролю моўнай свядомасці за сваёй работай). Метамоўная рэфлексія прынцыпова адрознівае маўленне чалавека ад сігналаў жывёл. **Рэфлексівы** – метамоўныя каментарыі, вербальна сфармуляваныя меркаванні пра мову і яе адзінкі, рысы, функцыі.

У гісторыі чалавецтва метамоўная рэфлексія ўзнікае задоўга да пісьма. Метамоўная рэфлексія – гэта разнастайныя развагі, роздумы, меркаванні і выказванні чалавека пра мову і камунікацыю, якія ўзнікаюць адначасова са станаўленнем соцыуму. Яе найбольш раннія вынікі замацоўваюцца ў старажытнай лексіцы і фразеалогіі са значэннямі 'гаварыць, пытаць, адказваць', 'паведамляць, ведаць, разумець, думаць', 'сказанае, маўленне, слова'; у парэміялогіі; у міфапаэтычных і штодзённых уяўленнях народа пра мову. Мова і думкі пра мову сталі вызначальнымі фактарам вылучэння людзей са свету жывой прыроды, фарміравання духоўна-культурнага пачатку. "Калі чалавек убачыў у мове прыладу, ён пачаў яе шліфаваць і ўдасканальваць. Калі чалавек убачыў, што мова бязмоўная, стаў раздумваць пра мову і ствараць мову пра мову" (Н.Д. Аруцюнава). Метамоўная лексіка і фразеалогія ўтвараюць аснову наіўнай карціны мовы ў свядомасці чалавека. Такія данавуковыя ўяўленні пра мову называюць "народнай лінгвістыкай".

Уяўленні пра мову, маўленне, камунікацыю, што змешчаны ў самой мове, у семантыцы яе адзінак, у разнастайных тэкстах, даюць каштоўную інфармацыю пра асаблівасці этнакультурнага і псіхасацыяльнага жыцця людзей у пэўную эпоху, спецыфіку

менталітэту народа. Прыказкі, прымаўкі і фраземы – найбольш канцэнтраванае ўвасабленне народных поглядаў на навакольны свет. Спрадвечная этнаафарыстыка з’яўляецца скарбніцай шматвяковага гаспадарчага і жыццёвага вопыту народа, яго філасофіі і маралі, педагогічных поглядаў і правіл паводзін, зборам практычных парад і рэкамендацый, назіранняў і ведаў аб прыродзе, увогуле народных поглядаў на жыццё. Карысна і цікава прааналізаваць парэміі і фраземы, звязаныя з характарыстыкай маўленчай дзейнасці чалавека.

Звяртае на сябе ўвагу, што для беларускіх народных выслоўяў уласціва выразнае супрацьпастаўленне мовы, маўлення, гаворкі, з аднаго боку, і дзеяння, справы, учынку – з другога: *Гутарка гутаркай, ды за працу час; Пустая гаворка дарагі час займае; Гавары з падлекарам, а мне слухаць некалі; Гутар, гутар, а валы ў жыта; Словамі мост не збудуеш (хаты не паставіш); Лени крышку зрабіць, чым багата нагаварыць; Тады слова – серабро, калі справы – золата; Слоў – на мех, а спраў – на смех.*

Як сведчаць парэміі, беларусы звычайна нешматслоўныя і нават маўклівыя, асцярожныя ў размове: *Гаварыць – серабро, маўчаць – золата; Хто гавора – сеець, хто маўчыць – жнець; Прамаўчанае слова не псуе; Не кажы нічога, не бойся нікога; Мени гавары – больш пачуеш; Хто маўчыць, той двух наўчыць; Усё казаць – ворагаў нажываць; Бойся ўсявышняга і не гавары лішняга; Трымай язык на прывязі; Хто многа гаворыць, той прагаворыцца; За доўгі язык не пахваляць.* Параўн. коласаўскі афарызм *маўчы, калі ёсць хлеб у роце!*

У рэфлексівах нярэдка гучыць перасцярога, недавер сказанаму слову: *Не ўсякаму слову вер; Усяк парасказваюць – і пра жураўля на хвойцы, і пра грушы на вярбе; Птушку сіллём, а чалавека словам ловаць.* Народнай мараллю не прымаецца бессэнсоўнае шматслоўе: *Гаворыць гладка, а слухаць гадка; Гаворыць, як пяець, а слухаць нечага; Гаворыць ні ў плот, ні ў гарод.*

Пераважная большасць фразеалагізмаў, якія вербалізуюць метамоўную рэфлексію, маюць адназначна негатыўную канатацыю і наўпрост звязаны з асуджэннем пустаслоўя, пляткарства (найчасцей у іх склад уваходзіць кампанент *язык*): *травіць баланду, таўчы ваду ў ступе, разводзіць антымоніі, плесці кашалі з лапцямі, круціць вала за хвост, пераліваць з пустога ў парожняе, часаць язык, трапаць языком, пляскаць языком, малоць языком, мазоліць язык, ліць ваду, званіць у разбіты лапаць, блынды правіць, біць язык аб зубы, араць дарогі, слабы на язык, язык па-за вушамі ходзіць, язык каля вушэй матляецца, жаба на языку не спячэцца.* Відавочна, што беларусы не словацэнтрычны народ, для іх маўленне – гэта толькі сродак зносін, а не сродак вылучэння сярод іншых людзей.

У народзе жыве перакананне, што гаварыць трэба добрыя, прыемныя словы, каб наладзіць адносіны, не пакрыўдзіць суразмоўцу: *Прыемнае слова – вясенні дзень; Не частуй мяне ні піўцом, ні вінцом, да прызві мяне шчэранькім слаўцом; Ад добрых слоў язык не адсохнець; Добрае слова не забываецца.* Асуджаецца чалавечая ліслінасць, фальш, што часам праяўляецца ў размове: *Гаворыць гладка, як вол языком ліжа; Гаворыць як ваду на кола лье; Словамі як пер’ем сцеле.*

Дамінантнымі лексемамі, што характарызуюць маўленне, у беларускіх прыказках і прымаўках выступаюць *слова, язык, губа, вусны, рот, гутарка, гаворка, сказаць, гаварыць, гаманіць, гутарыць.* Зафіксавана толькі адна парэмія з лексемай *мова*: *Прымаўкі да прыказкі – мудрай мовы прывязкі.* Сярод назоўнікаў самым распаўсюджаным з’яўляецца *слова*, а сярод дзеясловаў – *гаварыць*. Сінтагматычна большасць прыметнікаў даюць метамоўным лексемам станоўчую характарыстыку, а дзеясловы, як правіла, адмоўную.

Метамоўная рэфлексія даследуецца і на матэрыяле мастацкіх тэкстаў. Лексічны ўзровень з’яўляецца найбольш “метамоўным”. Аб’ектам рэфлексіі звычайна з’яўляецца адзінка мовы, факт маўлення, на конт якіх даецца каментарый. *Дазвольце пазнаёміцца – Самсон Рыгоравіч Іваноўскі, маскоўскі ўрач-афтальмолаг. Ну, **калі прасцей** – спецыяліст па захворванні вачэй* (Л. Рублеўская. Старасвецкія міфы горада Б*). *Пасярод пакоя стаяў накрыты на два прыборы стол, **які нехта некалі назваў “кнігаю”*** (Р. Баравікова. Вячэра манекенаў). Пошук слова, якое б найбольш дакладна і зразумела перадавала думку моўніка, выступае адным з частотных матываў ужывання рэфлексіваў. *Цяпер гэта **па-культурнаму ... стрэсам завуць*** (Р. Баравікова. Памылка малой галактыкі). *Слова “шмоткі” для мяне з маленства было **лаянкай*** (Л. Рублеўская. Гісторыя пані).

3 ГЕНДАРНАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Паняцце пра гэндар і гэндарныя стэрэатыпы. Гэндарная асіметрыя мовы і фемінісцкая лінгвістыка. Пытанне пра статус “жаночай” і “мужчынскай” мовы. Гэндарная маркіраванасць моўных адзінак (лексем, фразеалагізмаў, парэмій) і мастацкага маўлення. Характарыстыка жаночых і мужчынскіх маўленчых паводзін. Двухсэнсоўнасць, шматслоўе, эмацыянальнасць, эўфемізмы як прыметы фемініннага маўлення. Лаканічнасць, экспрэсіўнасць, імператыўнасць, вульгарызмы і інвектыўная лексіка як прыметы маскуліннага маўлення.

Сучасная навука сцвярджае, што ў чалавека існуе два тыпы полу: *біялагічны* (англ. *sex*) і *сацыякультурны* (англ. *gender*). Біялагічны пол – гэта сукупнасць анатамічных і фізіялагічных прымет, дзякуючы якім мы можам вызначыць, мужчына ці жанчына перад намі. *Гендар, або сацыякультурны пол*, – гэта сукупнасць сацыяльных жаданняў і нормаў, каштоўнасцей і рэакцый, якія фарміруюць рысы асобы. Тэрмін *гендар* падкрэслівае не прыродную, а сацыякультурную прычыну палавых адрозненняў. Катэгорыя *gender* была ўведзена ў паняццёвы апарат навукі ў пачатку 70-х гг. XX ст. і выкарыстоўвалася спачатку ў гісторыі, гістарыяграфіі, сацыялогіі, псіхалогіі, а затым была ўспрынята і лінгвістыкай. Сацыякультурная прырода гендару дае падставы трактаваць яго як канвенцыйны ідэалагічны канструкт, у якім акумуляваны ўяўленні пра тое, што значыць быць жанчынай або мужчынам у дадзенай культуры.

Гендарная лінгвістыка (лінгвістычная гендаралогія) – навуковы кірунак, які вывучае гендар пры дапамозе лінгвістычнага паняццевага апарату. Гендарная лінгвістыка даследуе адлюстраванне “мужчынскасці” і “жаночкасці” ў адзінках мовы, а таксама асаблівасці мужчынскіх і жаночых моўных паводзін. Даследаванні ў гендарнай лінгвістыцы праводзяцца па двух асноўных кірунках: у першым выпадку аб’ектам даследавання становяцца ўзаемаадносіны мовы і полу, г. зн. пытанне пра тое, якім чынам пол маніфестуецца ў мове; па-другое, вывучаюцца моўныя паводзіны палоў, даецца апісанне асаблівасцей мужчынскага і жаночага маўленчага партрэта.

Маўленчая камунікацыя палоў з’яўляецца вельмі папулярнай тэмай, асабліва для заходняй феміністычнай лінгвістыкі. Адным з даследаванняў у гэтай галіне стала праца Робін Лакаф “Мова і месца жанчыны”, прысвечаная асаблівасцям жаночых маўленчых паводзін. На думку Р. Лакаф, маўленчыя паводзіны жанчыны адрозніваюцца няўпэўненасцю, меншай агрэсіўнасцю ў параўнанні з мужчынскімі, большай гуманнасцю і арыентаванасцю на свайго партнёра па камунікацыі. Жанчына больш уважліва выслухоўвае меркаванне суразмоўцы, не імкнецца дамінаваць у ходзе гутаркі. Мужчыны ж у дыялогу больш агрэсіўныя, імкнуцца ў гутарцы “трымаць сітуацыю пад кантролем”, менш схільныя да кампрамісаў. Мужчыны часцей перабіваюць суразмоўцу, больш катэгарычныя, імкнуцца кіраваць тэматыкай дыялогу. У адрозненне ад распаўсюджанага меркавання мужчыны гавораць больш, чым жанчыны. Але сказы, якія будуць мужчыны, як правіла, карацейшыя за жаночыя. Жаночае маўленне складаецца з вялікай канцэнтрацыі эмацыйна ацэначнай лексікі, а мужчынская ацэначная лексіка часцей стылістычна нейтральная.

Мужчынам больш характэрна выкарыстоўваць адмоўную ацэнку, уключаючы стылістычна зніжаную, лаянкавую лексіку і

жаргон. Жанчына часцей схільная задаваць пытанні, каб працягнуць гутарку. У жанчын больш ветлівы характар рэплік. У гутарцы жанчына, як правіла, часцей просіць прабачэння. Жанчыны пачынаюць гутарку не з галоўнага, а з дробных, нязначных дэталю. Мужчынскае ж маўленне больш сціслае, чым жаночае, таму мужчыны адразу кажуць галоўнае і больш катэгарычныя ў сваіх меркаваннях. Жанчыны часцей гавораць ад першай асобы, а мужчыны ў безасабовай форме. Жанчыны радзей перабіваюць суразмоўцу, гавораць на больш правільнай, літаратурнай мове, часцей выкарыстоўваюць пабочныя словы, якія выказваюць няўпэўненасць (*вы ведаеце, мне здаецца, можа быць і інш.*), што робіць жаночае маўленне больш мяккім, ветлівым і талерантным. Мужчынскаму маўленню ўласцівыя настойлівасць, агрэсіўнасць, патрабавальнасць, аўтарытарнасць, імкненне захапіць ініцыятыву.

У жанчын адукаваных, гэта значыць носьбітаў літаратурнай мовы, больш фатычнага кантакту, дзе мэтай з'яўляюцца самі зносіны і сам кантакт. Жанчыны лягчэй пераключаюцца, змяняюць ролі ў акце камунікацыі, выяўляюць вялікую псіхалагічную рухомасць і гнуткасць. Як вынік, для іх характэрна хуткае ўключэнне ў ход гутаркі, раптоўны пераход на абмеркаванне тэм, слаба звязаных ці наогул не звязаных з сітуацыяй, частая змена поглядаў, хутчэйшы, чым у мужчын, пераход ад ролі чалавека, які размаўляе, да ролі таго, які слухае, і наадварот. Што да жаночых маўленчых паводзін, то адзначаюцца наступныя іх прыкметы: пераход на “староннія” тэмы, высокая асацыятыўнасць маўлення, псіхалагічны настрой на гутарку.

У маўленчым узаемадзеянні гендарны фактар павінен быць абавязкова ўлічаны, паколькі ён непасрэдна ўплывае на эфектыўнасць камунікацыі. Гендарныя адрозненні складана камбінуюцца з адрозненнямі ва ўзросце, прафесіі, адукацыі, месцы нараджэння і жыхарства, мэце камунікацыі і інш.

Увагу даследчыкаў прыцягвае такая катэгорыя, як *гендарная маркіраванасць* моўных адзінак. Гендарная маркіраванасць у найбольшай ступені характэрна лексіка-фразеалагічнаму ўзроўню мовы, паколькі праяўляецца найперш менавіта ў слоўнікавым складзе, фразеалогіі, прыказках і прымаўках. Вывучаюцца *гендарныя стэрэатыпы*, пад якімі разумеюць культурна і сацыяльна абумоўленыя меркаванні пра якасці, атрыбуты і нормы паводзін прадстаўнікоў абодвух палоў і іх адлюстраванне ў мове. Гендарныя стэрэатыпы маюць вялікую сацыяльную значнасць, паколькі іх наяўнасць і выкананне забяспечвае стабільнасць грамадскага жыцця. Грамадству патрэбна, каб кожны з яго членаў займаў пэўную сацыяльную “ячэйку” і выконваў прадугледжаныя для яго рытуалы, г. зн., жанчына павінна быць жанчынай, а мужчына – мужчынам.

Большасць фразеалагізмаў нейтральныя ў адносінах да мужчын і жанчын, але сярод такіх адзінак можна вылучыць гендарна маркіраваныя: *дужы (моцны) пол* ‘мужчыны’; *вольны казак* ‘свабодны і ні ад кога не залежны чалавек’; *сам сабе гаспадар (пан)* ‘самастойны чалавек’; *кот марцовы* ‘распуснік, блуднік’; *у касцюме Адама* ‘без усякага адзення, голы’; *мамчын сыноч* ‘распешчаны, ні да чога не прыстасаваны хлопчык, малады чалавек’; *саламяны ўдавец* ‘мужчына, які знаходзіцца ў часовай разлуцы з жонкай’; *трымацца за спадніцу* ‘быць у поўнай залежнасці ад жанчыны’; *трапляць пад абцас* ‘звычайна пра залежнасць мужа ад жонкі’; *прапанова рукі і сэрца* ‘просьба хлопца да дзяўчыны стаць яго жонкай’; *ваш (іхні, іх, наш, твой) брат* ‘вы, яны, мы, ты і падобныя да вас, іх, нас, цябе’; *свая сястра* ‘блізкая па поглядах, роўная па становішчы’; *кідацца на шыю* ‘навязвацца, настойліва дамагацца прыхільнасці, узаемнасці’; *мамчына дачка* ‘распешчаная дзяўчынка, дзяўчына’; *аддаваць руку і сэрца* ‘станавіцца жонкай, выходзіць замуж’; *круціць хвостом* ‘легкадумна паводзіць сябе, гуляць з многімі’; *на выданні* ‘ва ўзросце, калі пара аддаваць замуж’; *садзіць на пасад* ‘аддаваць замуж’; *сядзець у дзеўках* ‘не выходзіць замуж’; *далікатны (чароўны, цудоўны, слабы, прыгожы) пол* ‘жанчыны’; *начная зязюля* ‘жонка’; *сіняя панчоха* ‘непрывабная жанчына, якую цікавяць дзелавыя, навуковыя заняткі’.

Асобную групу складаюць адзінкі, у якіх адзін з кампанентаў з’яўляецца найменнем жанчыны ці мужчыны або ўтвораным ад гэтага наймення прыметнікам, але пры гэтым выслоўі могуць быць аднесены да ўсіх асоб і ўжыты для характарыстыкі прадметаў і з’яў рэчаіснасці: *базарная баба* ‘крыклівы, сварлівы, грубы чалавек’ (абразлівае ўжыванне ў дачыненні да мужчыны); *бабуліны казкі* ‘беспадстаўныя чуткі, выдумка, лухта’; *як старой бабе сесці* ‘вельмі мала’; *цешчын язык* ‘круты, небяспечны паварот на дарозе’; *пастухова Ганна* ‘кожны, нават някемлівы чалавек’; *Алёша з батонамі* ‘някемлівы, няўмелы чалавек, недарэка’; *валяць Ваньку* ‘паводзіць сябе несур’ёзна’; *бабіна лета* ‘ранняя восень з яснымі цёплымі днямі’, ‘час прыліву новых сіл, энергіі або ўзнікненне кахання ў пажылыя гады’.

Гендарна маркіраваныя прыказкі і прымаўкі таксама можна падзяліць на шэраг семантычных груп. Парэміі, што характарызуюць знешні выгляд, прыгажосць жанчын ці мужчын: *Якая дзеўка, такая ёй і прыпеўка*; *Дзеўка без касы не мае красы*; *Дзявочая краса – заплеценая каса і руцвяны вяночак*; *Які Рыгорка, такая пра яго і гаворка*; *Была б дзеўка, ды певень запеў, як радзілася*. Парэміі, якія адлюстроўваюць адносіны і паводзіны закаханых: *У закаханай кухаркі няўдалая страва выходзіць*; *З любым рай і ў шалашы (будане)*; *Хто каго любіць, той таго і чубіць*; *Хто каго кахае, той таго і чапае*; *Не прыгожыя прыгожа, а каханая прыгожа*.

Значную групу складаюць адзінкі, звязаныя з сямейным укладам. Жаніцьба або замужжа разглядаюцца як вельмі адказны крок у жыцці, гэтая справа не церпіць паспешнасці і памылак: *Замуж пайсці – не лапці плясці; Ажаницца – не ўпасці: не ўстанеш, не атрасешся; Жонка не рукаў – не адпораш; Жонка не лапаць, з нагі не скінеш.* Назіраюцца розныя адносіны да шлюбу з боку мужчын: *Жаніся, каб дурні не звяліся; Жаніцеся, панічы, ды знайце скутку: тры дні вяселля, а цэлы век смутку – адмоўныя; Ажаніся, не журыся, добра табе будзе – станоўчыя.* Уяўляюць цікавасць своеасаблівыя парады хлопцу пры выбары жонкі: *Выбірай жонку не на ігрышчы, а на іржышчы; Не выбірай дзеўку ў карагодзе, а шукай у агародзе; Было сватацца ўдзень, распытаўшыся ў людзей; Жонку выбірай і вачыма, і вушыма; Не хвалі каня, запрагаючы, а жонку, выбіраючы; Не любі дзеўку, на фэст ідучы, а любі, лён тручы.*

Ёсць прыказкі, якія акцэнтуюць увагу на тым, што прыгажосць не самае галоўнае пры выбары жонкі ці мужа, трэба аддаваць перавагу розуму: *З дзявочае красы вады не нап'ешся; З тварам да вянца, з розумам да канца; Мужык хай будзе, як долата, абы ты за ім была, як золата; Няхай мужык, як шкарпэтка, абы жонка, як кветка; Хоць мужык з лапаць, абы за ім не плакаць; Мужык, як варона, ды ўсё жонцы абарона.* Але ў некаторых прыказках выяўляецца абьякавасць мужчыны да характару ці знешнасці жонкі, калі на першы план выступаюць матэрыяльныя фактары: *Хоць бы каза бела, абы пасаг мела; Хоць дзеўка не коха, абы грошай панчоха; Хоць бы свіння лыса, абы грошай міса.*

Жаніцьба або замужжа павінны грунтавацца на ўзаемных пачуццях, нельга прымусіць сябе кахаць, а дзяўчыну не прымусіш падпарадкавацца: *Дзеўка не конь, зброю не накінеш; Насільна мілы (міл, любы, люб) не будзеш; Не памогуць і чары, як каму хто не да пары; Даганяючы не нацалуешся, упрошваючы не намілуешся; Сілаю не быць мілаю; Не па носе кветачка, не па хлопцу дзевачка.* Добрая жонка і добры муж у сям'і асэнсоўваюцца як вялікае шчасце: *Хто жонку добру мае, той гора не знае; Добрая жонка цяплей за валёнкі; Добрая жонка – дома рай, благая – хоць ты цягу дай; Там і бог раюе, дзе жонка мужыка шануе; Добрая жонка дом зберажэ, а ліхая рукавом растрасе; За добрым мужам і варона жона, а за кепскім і княгіня загіне; За добрым мужыком трасець баба кумпяком.*

Шэраг парэмій робяць акцэнт на тым, што фізічнае ўздзеянне мужа на жонку не толькі звычайная, але і карысная справа: *Любі жонку, як душу, а трасі, як грушу; Бабу бі молатам, зробіш золатам; То дубцом, то лазінаю, каб была гаспадыняю; Лепш як харошы выб'е, ніж брыдкі пацалуе; Няхай мяцеліца круціць, а хто любіць, ту той лупіць; З вялікай любосці не раз кій паламаець косці; Людзі гавараць,*

што пабоі мілага не баляць; То дубцом, то лазінаю, каб была гаспадыняю. Існуе і процілеглае меркаванне: Людзей слухай, а свой розум мей і жонкі не бей; Ты не бі жонку: часам яна разумней.

У адпаведнасці з традыцыйнымі ўяўленнямі непрымальнай з’яўляецца сітуацыя, пры якой дамінантную ролю ў сям’і адыгрывае не мужчына, а жанчына: *Дзе баба панам, там чорт камісарам; Бедная тая дамова, дзе вала бадаець карова; Калі бабскі строй, то кепскі пакрой; Дай жонцы (бабе) волю – завядзе ў няволю.*

У народзе заўсёды адмоўна ставіліся да пазашлюбных адносін: *Ад вялікіх любішчаў сабачае разбежышча* (пра занадта працяглыя адносіны, якія не мелі паспяховага завяршэння); калі такія адносіны прыводзілі да цяжарнасці дзяўчыны, гэта расцэньвалася як ганьба і асуджалася грамадствам: *Шлюб <быў> пад плотам, а вяселле потым; Тады дзеўка схамянулася, калі ў пузе страпянулася;* хлопцам адрасаваны наступныя выразы: *Любіў цалаваць – любі і калыхаць; Умеў гуляць – умеі і дзіця забаўляць.*

Двухсэнсоўнасць многіх жыццёвых “рэкамендацый” выяўляе мудрую абачлівасць народа, нясхільнасць у глабальным плане да адназначных, катэгарычных высноў і ацэнак. Зафіксаваныя ў парэміях народныя меркаванні пра жаночкасць і мужчынскасць часта ўяўляюць сабой патрыярхальныя, спрошчаныя стэрэатыпы, якія, аднак, даюць магчымасць аб’ектыўна раскрыць істотныя асаблівасці этнамоўнай карціны свету беларусаў.

Даследуецца спецыфіка гендарнага маўлення і на матэрыяле мастацкай літаратуры. Вылучаюць 3 асноўныя адрозныя рысы мужчынскага і жаночага маўлення, па гэтых адрозненнях можна меркаваць пра гендарную спецыфіку дыялогаў, адлюстраваных у тэкстах мастацкай прозы і драматургіі. Такімі рысамі з’яўляюцца:

- 1) эмацыянальнасць / інфарматыўнасць маўлення;
- 2) талерантнасць / катэгарычнасць маўлення;
- 3) разгорнутасць / лаканічнасць маўлення.

Жанчыны часта ўжываюць устойлівыя адзінкі для больш яскравай характарыстыкі мужчын. Асабліва гэта заўважна па рэпліках Ганны Чарнушкі ў адносінах да Васіля Дзятліка (“Людзі на балоце”):

- *Маўчыш, як язык прыкусіўшы!*
- *Малы жук, да вялікі гук!*
- *Кавалер з цябе вясёлы!... Усё адно як вада ў роце!*
- *Стаіш, як ёлапень!*
- *Такі нібы варона, а як да дзеўкі – не промах!*
- *Пляцеш немаведама што!*
- *Дурны ты, гляджу я... Ей богу... Так з выгляду – галава, не качан, а розуму – як у дзіцяці.*
- *Вырас да неба, а як да каторай дзеўкі падысці не знаеш...*

– *Любіць аржаная каша сама сябе хваліць!*

Паўторы выкарыстоўваюцца для таго, каб узмацніць выяўленне настрою і надаць сказам большую эмацыянальную выразнасць. Гэта асаблівасць больш характэрная для жаночага дыялагічнага маўлення.

– *Хіба ж – праўда – не час было ад бацькавага хлеба адыходзіць, хіба ж – праўда – лішне было пра бацьку падумаць?*

– *Прывыкну, прывыкну... Усе прывыкаюць, і я – як усе...*

– *Дзеўка-то дзеўка! Ды і куры, кажучь, не ўсе рабыя. Не адзінакія... Не адзінакія, можа, і дзеўкі?...*

– *Дурны ты, гляджу я... дурны!*

– *Бо, мабуць, другія не навучылі?.. Хочаш, навучу?..*

– *Каралева не каралева, а не лезь!* (І. Мележ. Людзі на балоце).

Жаночае маўленне рэалізуецца праз пэўныя лінгвістычныя сродкі: багацце ацэначных слоў, выклічнікаў і мадальных дзеясловаў, частае ўжыванне памяншальных суфіксаў, перавага клічных і пытальных сказаў у параўнанні з мужчынскім маўленнем, насычаным сцвярдзальнымі выказваннямі. У жаночым маўленні больш ветлівасці і эўфемізмаў, жанчыны ўмеюць лепш слухаць, маўленчыя паводзіны жанчын характарызуюцца як больш “гуманныя”. Жанчына часцей задае пытанні, як правіла, з мэтай працягнуць гутарку. Сваю нязгоду з меркаваннем суразмоўцы яна часцей выяўляе маўчаннем, а не адкрытым слоўным пратэстам. Жанчыны часцей выступаюць ініцыятарамі маўлення, ім належаць першыя рэплікі ў дыялогах. Часта першая жаночая рэпліка пачынаецца з пытання.

Мужчынскі стыль маўлення выглядае больш спаборніцкім і канфліктным. Мужчыны звычайна меней адкрытыя і неахвотна дзеляцца з іншымі інфармацыяй пра сябе, маюць больш “сакрэтаў” і баяцца, што пра іх даведаюцца, часцей адчуваюць напружанне і, спрабуючы выглядаць мужнымі, бачаць у іншых пагрозу для сябе. Жаночае маўленне накіравана на супрацоўніцтва, мужчынскае – на дамінаванне і незалежнасць. Для мужчын сама размова з’яўляецца не мэтай, а сродкам вырашэння праблем.

4 ЛІНГВІСТЫЧНАЯ КАЛАКВІЯЛІСТЫКА

Паняцце кадыфікаванай літаратурнай мовы і гутарковага штодзённага маўлення. Месца гутарковага маўлення ў руска-беларускім гарадскім моўным асяроддзі. Спецыфічныя рысы гутарковага маўлення на розных моўных узроўнях (фанетыка, лексіка, марфалогія, сінтаксіс). Значэнне лінгвістычнай калаквіялістыкі для аўтаматычнага распазнавання (сінтэзу) маўлення, лексікаграфіі, выкладання беларускай мовы як замежнай.

У 60-я гады ХХ стагоддзя вучоныя-мовазнаўцы ўстанавілі, што кожная літаратурная мова складаецца з 2 частак – **кадыфікаванай літаратурнай мовы (КЛМ)** і **гутарковага маўлення (ГМ)**. Кожная з гэтых падсістэм адзіная, цэласная і самадастатковая ў камунікацыі.

КЛМ – гэта ўзорная форма мовы, замацаваная ў слоўніках і граматыках. Яна выкарыстоўваецца ў СМІ, ёй вучаць у школе. ГМ некадыфікаванае, па ім няма падручнікаў, слоўнікаў, граматык. Ім карыстаюцца людзі ў штодзённых бытавых зносінах, і засвойваецца яно з непасрэдных зносін. Яго носьбіты – тыя ж адукаваныя людзі.

Асноўная ўмова з’яўлення ГМ – неафіцыйныя, сяброўскія адносіны паміж суразмоўнікамі (хоць можна гаварыць і на КЛМ). Гэта непадрыхтаваныя, абавязкова вусныя зносіны. Калі іх зафіксавалі на магнітафон, то ўбачылі, што ГМ вельмі спецыфічнае, здалося нават, што гэта мова непісьменных, неадукаваных людзей. Але гэта былі вучоныя, пісьменнікі, акадэмікі. Адпаведна ўзніклі тэрміны: руск. *разговорный язык*, польск. *język potoczny*, англ. *colloquial language*. Прыклады ГМ з рускай мовы: *За вами стояла в меховом пальто? В красной кофте / потом ты. Позовите по газу. Мусор собирает не приходила? Напротив живет / увезли на скорой. На столе лежит / это Марья Петровна? Ему одиннадцать лет / пятый класс. С чем пирожки? – Мясо / рис / горячие. А какой цвет вам сумку? – Голубую. Лук / у вас сетка есть? Библиотека Ленина сойдете.*

У беларускай мове гэта праблема доўга не даследавалася па прычыне абмежаванага ўжывання яе ў вусных штодзённых зносінах. Прафесар Т.Р. Рамза з БДУ паказала, што такая з’ява мае месца і ў нас. У доктарскай дысертацыі “Беларускае гутарковае маўленне: фанетычны і лексіка-граматычны аспекты” (2015) яна прааналізавала маўленне 20 беларускамоўных людзей са свайго акружэння, зрабіла 30 гадзін дыктафонных запісаў. Даследчыца адмежавала **гутарковае маўленне** ад **вясковага дыялектнага маўлення** і **змешанага беларуска-рускага маўлення** (трасянкі), а таксама **нацыялекту** (нацыянальнага варыянта рускай мовы). ГМ характэрна для гарадскіх адукаваных людзей, інтэлігенцыі, моладзі і арыентавана на кадыфікаваную літаратурную мову, хоць і не супадае з ёй. Гэта не адступленне ад нормы, а другі (ніжэйшы) рэгістр маўлення.

Ніводная размова інфармантаў загадзя не планавалася; тэмы былі самыя розныя: гутаркі сяброў ці / і калег пра адпачынак і працу, знаёмых і сваякоў, камандзіроўкі і паездкі, хваробы і лячэнне, рамонт і будоўлю, навуку і жыццё, ежу і напоі, грошы і пакупкі і інш.

На **фанетычным узроўні** зафіксавана **іканне** ў частотных словах: *ні хачу, ні знаю, ні думай, німа, ніхай, ціпер, цібе, міне* і інш.; наяўнасць [ў] пасля паўзы і зычных гукаў: *там ў іх, цяпер ўжо*;

[г] выбухны на канцы пэўных службовых слоў: як было, як быццам, як бы, як дома, так бы, дык гэта, дык значыць, дык грошы; фрыкатыўны [г] у словах тыпу мазгі, ганак, гузік, гвалт, агрэст; адсутнасць [г] у слове гэта;

эліпіс фіналі [ц'] у форме ёсць і пад. Такіх варыяцый выявілася некалькі: *ёзь гудок? я думаю яна перазвоніць //; і ў ціэ ёсьсёньня пары? тут / на факультэце?; ай / глядзі таам / за сталом маім / ёззайім [ёсць за ім]?; там ёжжааш [ёсць жа ж] таварыства карэйцаў беларускіх / і там гэтыя курсы.*

Дзеяслоў і звязка быць у спрагальных формах будучага часу ўжываюцца ў сваёй скарачонай (сцягнутае) форме: *зьялены чай... я забылася // буіш падзь зьялены? а не / там ёш чорны!; а вы буіце гэта рабіць зь дзецьмі?; ну / а вы ні супраць буіце / калі я гэта перанясу на паперу?; калі тут буіш мама ...[мазаць] вось / гэтую прамазвай вельмі добра тут во //.*

На лексічным узроўні выяўлены “гукавыя жэсты”, слоўцы для сувязі знамянальных лексем: *вот / вось, значыць, ну, там.*

Я прышла да яе / ну атрымалася можа першая ці / ну ні першая / ну але там у першых напэўна радах //; ну й бывала што нейкія там пачалі яны ўжо там крыху на вёсках разьяжджаць //.

Экспрэсіўныя дзеясловы, а таксама паўторы нейтральных паводле семантыкі дзеясловаў, якія выразна перадаюць эмацыйны стан моўніка на пэўны момант гаварэння: *бо я такаая галодная прыпёрлася / у дзьве гадзіны / што я адразу папёрлася на кухню варыць грэчку //; сашура / што ты мне зарас нахімічыш не?; дзе ты пасьпела ў клэй упэцкацца?; штурхалі-штурхалі [аўтобус] / ну вот хвілін сорок мы выяжжалі аттуль /; і я сядзела / я шукала-шукала / я ня ведаю дзе што//. Вельмі частотным аказаўся прыметнік класны.*

Яркай адметнасцю гутарковага маўлення ў сферы ўласных назоўнікаў з’яўляецца намінацыя людзей, а дакладней, выкарыстанне разнастайных варыянтаў імя ў функцыі вакатыва, што праз этыкетныя нормы ў прынцыпе немагчыма ў сферы афіцыйнага камунікавання: *маам / ты тут?; тааак / што яшчэ хацела запытацца? юль / ведаеш што?; ясна / добра віціюш//; ааай / валюха... зьялены чай... я забылася//; і знёў танюша танюшка тут / і во тут во суха // і во тут во дзе я мазала //; сашур / пачкай / я не магу зарас / патрымай / зарас я загну //; сашунь а мамка ёсь?; салюцік слава!*

На сінтаксічным узроўні прэдыкатыў трэба, а таксама яго гутарковы дублет нада з’яўляюцца не толькі граматычным цэнтрам аднастаўных безасабовых сказаў з інфінітывам (ці без інфінітыва ў адмоўных канструкцыях): *Мне трэба адпачыць; Сіле розуму не трэба, – але і выкарыстоўваюцца ў двухстаўнай канструкцыі з назоўным склонам (Я табе не трэба?; Кніга мне яшчэ нада), і маюць*

пры гэтым не мадальнае значэнне павіннасці, а значэнне ‘быць патрэбным’. Пашырана мадэль безасабовага сказа са значэннем пачатку працэсу і паступовым яго ўзмацненнем (*бярэцца на восень, дождж, мароз, вечар, світанне, адлігу*).

5 ЛІНГВАПАЛІТАЛОГІЯ (ПАЛІТЫЧНАЯ ЛІНГВІСТЫКА)

Мова і ідэалогія, мова і палітыка. Мова як сродак палітычнага кантролю. Дэмакратычны і таталітарны палітычны дыскурс. Лінгвістычнае забеспячэнне палітычных PR-тэхналогій у сферы выбараў, рэкламы і інш. Моўная маніпуляцыя. Сродкі масавай інфармацыі ў аспекце рэалізацыі лінгвапалітычных тэхналогій. Фарміраванне маўленчага іміджу палітыка. Маўленчае ўздзеянне на аўдыторыю. Роля метафары і алузіі. Іронія і гумар. Эўфемізмы.

Палітычная лінгвістыка (лінгвапаліталогія) – навука, якая ўзнікла на сумежжы лінгвістыкі і паліталогіі; вывучае выкарыстанне мовы як сродку барацьбы за палітычную ўладу і маніпуляцыі грамадскай думкай. Гэта навука цесна звязана з **PR (public relations)** – прыкладной навукай пра кіраванне грамадскай думкай (гл. схему).

Сучасная інфармацыйная прастора характарызуецца тым, што падзея мае сэнс толькі тады, калі пра яе паведамлілі СМІ. Няма паведамлення – няма і падзеі. Інфармацыйная прастора аказвае велізарны ўплыў на людзей, масавую свядомасць, таму ў ёй надзвычай зацікаўлены палітыкі, улада. Адпаведна вельмі ўзрастае роля журналістаў і спецыялістаў па PR-тэхналогіях, “чацвёртай улады”. Грамадскую думку ў значнай ступені фарміруе таксама **масавая культура** (фільмы, кнігі).

Масавая свядомасць фарміруецца патокам інфармацыі, бо звычайны чалавек часта не мае магчымасці ўсё праверыць. Прафесіянал, выдатны артыст, герой сёння той, каго так падалі, паказалі. Нездарма на першы план выходзяць акцёры, спевакі, тэлеведучыя. Палітыкі таксама пачынаюць паводзіць сябе як акцёры (для іх важна эфектна падаць сябе, рассяшыць, быць абаяльным).

Вывучэнне палітычнай лінгвістыкі (ПЛ) дапамагае лепш разумець палітычныя працэсы, бачыць сапраўдны сэнс выступленняў

палітыкаў, ужытыя імі спосабы маніпуляцыі грамадскай свядомасцю. Прадмет даследавання ПЛ – *палітычная камунікацыя (ПК)*, гэта значыць маўленчая дзейнасць, арыентаваная на прапаганду пэўных ідэй, эмацыянальнае ўздзеянне на грамадзян, пабуджэнне іх да палітычных дзеянняў, выпрацоўку грамадскай згоды, абгрунтаванне сацыяльна-палітычных рашэнняў. Кожны чалавек, які чытае газеты, глядзіць тэлевізар, ідзе на выбары, выступае адрасатам ПК. Галоўная функцыя палітычнай камунікацыі – барацьба за палітычную ўладу, уздзеянне на людзей з мэтай размеркавання і выкарыстання ўлады. Палітычная камунікацыя з’яўляецца часткай палітычнай рэальнасці, змяняецца разам з ёй, удзельнічае ў яе пераўтварэнні.

Сучасная палітычная лінгвістыка даследуе вербальны кампанент палітычнай дзейнасці, жанры палітычнага маўлення (лозунг, лістоўка, праграма, газетны артыкул, выступленне на мітынг, у парламенце), лексіку і фразеалогію, вобразныя сродкі, будову палітычных тэкстаў. Кожны канкрэтны тэкст разглядаецца ў кантэксце палітычнай сітуацыі, у якой ён створаны, з улікам поглядаў і асабістых якасцей аўтара. Неабходна адрозніваць ПЛ (як гавораць палітыкі) і *моўную палітыку* (што палітыкі робяць у моўнай сферы).

Вытокі ПЛ звязваюць з імёнамі англійскага пісьменніка Дж. Оруэла і нямецкага літаратуразнаўца В. Клемперэра. Першы напісаў раман “1984” (1948), у якім быў апісаны newspeak (новояз, навамоўе) – спецыяльна створаная мова для маніпуляцыі людзьмі з мэтай захопу і ўтрымання ўлады ў таталітарнай дзяржаве. У аснове дзяржаўнай ідэалогіі фігуравалі лозунгі “Вайна – гэта мір”, “Свабода – гэта рабства”, “Няведанне – гэта сіла” (аксюмаран). В. Клемперэр у кнізе “ЛТІ. Запісная кніжка філолага” апісаў камунікатыўную практыку нямецкага фашызму, за якой ён 12 гадоў назіраў і якая пераўзышла ўсе самыя смелыя фантазіі. Аказалася, што дастаткова ўзяць слова ці выраз у двукоссе, каб змяніць яго сэнс на процілеглы: “*нямецкі паэт*” Гейнэ, “*выдатны вучоны*” Эйніштэйн. Актыўна прымянялася дабаўленне да пэўных намінацый слова “*гістарычны*”, прыметнікаў у найвышэйшай ступені параўнання. Выкарыстоўваліся папулярныя лозунгі “Кожнаму сваё” і “Германія вышэй за ўсё”.

У савецкія часы *абстрактны гуманізм, буржуазны гуманізм* азначалі не любоў да чалавека, а недапушчальную мяккацеласць, слабасць, недастатковую жорсткасць да людзей іншых поглядаў, дысідэнтаў. *Сацыялістычны гуманізм* праяўляўся ў класавай барацьбе (раскулачванне, “ворагі народа”). У аснове таталітарнага дыскурсу – цэнтралізацыя прапаганды, прэтэнзія на абсалютную ісціну, ідэалагізацыя ўсіх бакоў жыцця, лозунгавасць і заклінанні, перавага маналогаў “правадыроў” над дыялогамі прадстаўнікоў розных поглядаў, трыумфалізм (пастаянная пахвальба), рэзкая апазіцыя сваіх і чужых, прапаганда простых шляхоў вырашэння праблем. Заходні

палітычны дыскурс характарызаваўся, як правіла, больш тонкай маніпуляцыйнай свядомасцю. Замест *скарачэнне сацыяльных праграм для бедных* гаворыцца пра *зніжэнне падаткаў*, замест *павелічэнне падаткаў* – *ліквідацыя разрыву паміж багатымі і беднымі*.

Вербальны кампанент палітыкі ляжыць на паверхні, яго ўздзеянне найбольш прамое і глыбокае. Мэтанакіравана могуць ужывацца словы і выразы са ***станоўчай і адмоўнай канатацыяй***: *сапраўдная дэмакратыя, рэальны гуманізм, правы чалавека, свабода, працвітанне, нацыянальныя інтарэсы, парадак, справядлівасць, патрыятызм – пагроза, здрада, рэжым, фанатызм, парушэнне, сатэліт, беднасць, тэрарызм, пераварот, “свядомыя”, пятая калона*. Адну і тую ж з’яву можна ***назваць па-рознаму***: *тэрарызм – нацыянальна-вызваленчы рух; акупацыя – увядзенне абмежаванага кантынгенту, вызваленне; планы касмічнай вайны – стратэгічная абаронная ініцыятыва; забіць – нейтралізаваць; шпіён – разведчык; сепаратысты, бандыты, тэрарысты – паўстанцы, апалчэнцы; вайна – контртэрарыстычная аперацыя; непрыкрытая агрэсія – ваенная дапамога; агонь на сваіх – сяброўскі агонь; злачынства – трагедыя; грамадзянская вайна – сутыкненні ўзброеных групавак; абаронцы Айчыны – (ізраільская, турэцкая, амерыканская) ваенічына*. Нярэдка адвольна змяняецца і па-рознаму разумеецца ***семантыка*** некаторых слоў і выказаў: *народ, выбары, дэмакратыя, свабода, правы чалавека*.

Моўная маніпуляцыя, PR-тэхналогіі звычайна грунтуюцца на супярэчнасцях, дыялектыцы рэальнага жыцця. Кожная сітуацыя можа быць ацэнена як мінімум з дзвюх розных пазіцый. Шклянка бывае напалову пустой, напалову поўнай. Так можна падаць і напоўненасць залы на канцэрце, спектаклі, прысутнасць людзей на мітынгі. ***Моўныя выразы фарміруюць адносіны да падзей, гэта і ёсць выкарыстанне ўлады мовы***. Мова – адзін са сродкаў рэалізацыі рэальнай улады (здольнасці прымусяць іншых дзейнічаць як табе трэба). Любая фраза гаворыцца з мэтай паўплываць на дзеянні суразмоўцы.

У зносінах людзей павінен прысутнічаць ***прынцып кааперацыі (супрацоўніцтва)***. Калі яго няма, калі мэты ўдзельнікаў дыялогу не супадаюць, моўнік прадумана выбірае патрэбны спосаб падачы інфармацыі, а слухач гэтага не адчувае, то мае месца ***моўная маніпуляцыя***. Гэта такое ўзаемадзеянне людзей, калі адзін спрабуе кантраляваць паводзіны другога і прымусяць яго дзейнічаць патрэбным чынам: галасаваць за рашэнне ці кандыдата, плаціць падаткі, слухацца бацькоў, служыць у арміі, купляць тавары, нешта не рабіць і г. д. Робіцца гэта такім чынам, што аб’ект маніпуляцыі не ўсведамляе сябе аб’ектам уздзеяння. Яму здаецца, што ён сам захацеў зрабіць так, а не інакш. Элементы моўнай маніпуляцыі ёсць не толькі ў палітыцы і рэкламе, – яны прысутнічаюць у навучанні і выхаванні, судовай практыцы, штодзённых зносінах.

Шляхі маніпуляцыі:

1) зварот да эмоцый, напрыклад, унушэнне трывогі (*галасуй, а то прайграеш! зямля – маці, а хіба можна маці прадаваць?*);

2) выкарыстанне сацыяльных матываў (*народу гэта не патрэбна, чаго хоча народ?, народ не зразумее, сямейныя каштоўнасці, трэба параіцца з народам, народ нас падтрымае, простым людзям гэты закон не патрэбны*);

3) зварот да карціны свету ў свядомасці слухачоў (сістэма каштоўнасцей – свабода, бяспека, вера, справядлівасць, стабільнасць, мір → адпаведныя рэцэпты: *Расіі патрэбны цар, Беларусі – бацька*).

Моўнымі сродкамі маніпуляцыі выступаюць:

1) спецыяльныя формулы-клішэ (*відавочна, што...; несумненна, што...; ці не лічыце вы, што...*);

2) метафары – ваенныя (*барацьба з карупцыяй; вайна з беднасцю; наступленне на бюджэтнасць; за цаной не пастаім; “вместе победим”; вайна законаў; атака на дэмакратыю; тарпедаваць законы, рашэнні парламента, эканоміку*), будаўнічыя (*перабудова; агульнаеўрапейскі дом; Беларусь – наш дом; акно (мост) у Еўропу; будаўніцтва прававой дзяржавы, уладнай вертыкалі*), руху (*крок наперад; звярнуць са шляху; ісці да мэты*), якасці (*першы – лепшы; хворая эканоміка*);

3) прэсупазіцыі (*я не рубель, каб усім падабацца; хіба вы не ведаеце, што...*);

4) сінтаксічныя канструкцыі (параўн.: *спецназ застрэліў 11 дэманстрантаў – 11 дэманстрантаў загінулі, калі спецназ быў вымушаны адкрыць агонь на агрэсіўным натоўпе*);

5) парадак слоў (*расійска-французская сустрэча на вышэйшым узроўні*). Параўн. парадак дзеянняў (*хто каму першы пазваніў ці нанёс першы візіт пасля выбараў*).

Пашыраным сродкам моўнай маніпуляцыі ў грамадска-палітычным дыскурсе з’яўляюцца эўфемізмы. **Эўфемізм** (грэч. *eu* добра, *phemia* гавару) – моўная адзінка, якая валодае семантычнай неакрэсленасцю, што дазваляе змякчыць негатыўную ацэнку рэаліі. Эўфемізмы забяспечваюць камуфліраванне непажаданага сэнсу слоў. За нейтральным словам, выразам хаваецца значэнне, непажаданае па палітычных або этычных меркаваннях: *кампетэнтныя органы* (МДБ, НКУС, КДБ); *установа* (лагер, турма); *непапулярныя меры*; *фізічнае ўхіленне* (расправа, забойства); *бесперспектыўная кватэра*; *інтымныя паслугі*; *асобы са шкоднымі звычкамі*; *асобы без пэўнага месца жыхарства*; *вышэйшая мера пакарання*. Параўн.: *Сацыяльная падтрымка вельмі важная, асабліва цяпер, калі літаратар не самы забяспечаны чалавек* (ЛіМ). *Затрыманне людзьмі ў цывільным, якія потым аказваюцца “афіцыйнымі асобамі”* (“Наша ніва”).

Эўфемізмы валодаюць вялікім маніпулятыўным патэнцыялам, які прадуктыўна выкарыстоўваецца ў мове СМІ. Ці гаворыць гэта пра лжывасць мовы? Наўрад ці. Тут усё ж віна людзей. Мова раўнадушная да этычнага выбару (І. Бродскі). Кожнаму трэба вучыцца распознаваць маніпуляцыю і супрацьстаяць ёй, выпрацоўваючы ўласную думку.

6 ПЛАНЫ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 1 Металінгвістыка. Метамова і метамоўная рэфлексія

ПЫТАННІ:

1. Паняцце метамавы і метамоўнай рэфлексіі.
2. Метамоўная рэфлексія ў інтэрнэт-камунікацыі.
3. Метамоўная рэфлексія ў мастацкім тэксце.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Складзіце пісьмова маўленчы партрэт вашага знаёмага.
3. Знайдзіце і прааналізуйце верш пра беларускую мову (на выбар).

Літаратура

1. Арцямёнак Г.А. Метамоўная рэфлексія ў ментальнасці беларусаў // Язык и социум: материалы IX Междунар. науч. конф.: в 2 ч. Ч. 2. – Минск: Изд. центр БГУ, 2011. – С. 6–10. (<http://elib.bsu.by/handle/123456789/95490>).
2. Гаўрош Н.В. Канцэпты *мова, слова* ў беларускім мастацкім дыскурсе // Роднае слова. – 2016. – № 8–9.
3. Мечковская Н.Б. Естественный язык и метаязыковая рефлексия в век интернета // Русский язык в научном освещении. – М., 2006. – № 2(12). – С. 165–185. (<http://philology.ru/linguistics2/mechkovskaya-06a.htm>).
4. Мечковская Н.Б. Метаязык и метаязыковая функция языка // Энциклопедия для школьников и студентов: в 12 т. Т. 1. Информационное общество. XXI век. – Минск: Бел. Энци. імя П. Броўкі, 2009. – С. 183–184.
5. Сомін А.А. Метамоўная рэфлексія ў каментарыях да беларускамоўных навін не сацыялінгвістычнай тэматыкі // <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/178059881>.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 2 Гендарная лінгвістыка

ПЫТАННІ:

1. Паняцце гендару і сутнасць гендарнай лінгвістыкі.
2. Гендарная маркіраванасць моўных адзінак і гендарныя стэрэатыпы.
3. Гендарная спецыфіка гутарковага і мастацкага маўлення.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Ахарактарызуйце маўленне вашага сябра (сяброўкі), знаёмага (знаёмай) з гендарнага пункту гледжання.

3. Знайдзіце і прааналізуйце верш пра ўзаемаадносіны мужчыны і жанчыны (на выбар).

Літаратура

1. Дзядова А.С. Семантызацыя гендарных паводзін / А.С. Дзядова // Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі: манаграфія. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2013. – С. 131–144.

2. Коваль В.И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики: монография. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. – С. 5–55. (<http://referatdb.ru/literatura/1714/index.html>).

3. Маслова В.А. Мужчина и женщина в обществе, культуре и языке // Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие. – М.: Изд. Центр «Академия», 2001. – С. 121–131.

4. Мечковская Н.Б. Мужские и женские языки // Энциклопедия для школьников и студентов: в 12 т. Т. 1. Информационное общество. XXI век. – Минск: Бел. Энци. імя П. Броўкі, 2009. – С. 72–73.

5. Садоўская А.Л. *Каханне ў моўнай карціне свету беларусаў* // Роднае слова. – 2011. – № 5. (<http://www.rs.unibel.by/main.aspx?guid=1053>).

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 3 Лінгвістычная калаквіялістыка

ПЫТАННІ:

1. Гутарковае маўленне ў сістэме сучаснай беларускай мовы.
2. Фанетычныя асаблівасці гутарковага маўлення.
3. Лексіка-граматычная спецыфіка гутарковага маўлення.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Паспрабуйце запісаць невялікі тэкст як ілюстрацыю беларускага гутарковага маўлення спачатку на дыктафон, а потым расшыфроўку на паперы.
3. Знайдзіце і прааналізуйце фанетычныя і лексіка-граматычныя рысы гутарковага маўлення на матэрыяле запісанага ўрыўка.

Літаратура

1. Выгонная Л.Ц., Ліхадзіеўская Л.А. Статус гутарковай лексікі ў вусным маўленні беларускага радыё і тэлебачання // Беларус. лінгвістыка. – 2002. – Вып. 52. – С. 11 – 15.

2. Лянкевіч У.В. Асаблівасці жывога гарадскога вуснага маўлення ў Беларусі // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце: матэрыялы рэспубл. навук.-практ. канф. – Віцебск: ВДУ, 2010. – С. 77 – 79.

3. Рамза Т.Р. Беларускае гутарковае маўленне ў славянскім кантэксце. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2014. – С. 80 – 88, 106 – 110, 119 – 132, 165 – 183.

4. Рамза Т.Р. Змешанае гутарковае маўленне ў мастацкіх тэкстах // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4. – 2009. – № 3. – С. 43 – 47.

5. Рамза Т.Р. Пазітыўны зрух: родная мова ў кантэксце глабалізацыі // Нар. асвета. – 2015. – № 2. – С. 81 – 84.

6. Рамза Т.Р. Трасянка: нацыянальна-прецедентны феномен или «ключевое слово текущего момента»? // Беларус. думка. – 2010. – № 7. – С. 112 – 116.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 4
Палітычная лінгвістыка

ПЫТАННІ:

1. Сутнасць, прадмет, задачы палітычнай лінгвістыкі.
2. Палітычны дыкурс. PR-тэхналогіі і моўная маніпуляцыя.
3. Моўныя сродкі палітычнай лінгвістыкі: метафары, эўфемізмы, алюзіі.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Знайдзіце два палітычныя тэксты (па адным з газет “Звязда” і “Наша ніва”). Прааналізуйце іх з боку зместу і выкарыстаных моўных сродкаў.
3. Прыдумайце і напішыце тэкст агітацыйнай выбарчай лістоўкі з заклікам галасаваць за вашага кандыдата.

Літаратура

1. Заворзина Г.А. Эвфемизм как проявление “политической коррекции” // Русская речь. – 2006. – № 2. – С. 54 – 56.
2. Лукашанец А.А., Михневич А.Е., Щербин В.К. Общество – язык – политика. – Минск: Вышэйшая школа, 1988. – С. 111 – 221.
3. Лук’янок Ю.М. Палітычныя эўфемізмы ў мове СМІ // Беларус. лінгвістыка. – 2010. – Вып. 64. – С. 60 – 65.
4. Маслова В.А. Лингвополитология // Маслова В.А. Современные направления в лингвистике: учеб. пособие. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – С. 203 – 248.
5. Норман Б.Ю. Табу и эвфемизмы // Энциклопедия для школьников и студентов. В 12 т. Т. 1. Информационное общество. XXI век. – Минск: Бел. Энци. імя П. Броўкі, 2009. – С. 97 – 98.
6. Чудинов А.П. Политическая лингвистика: учеб. пособие. – 3-е изд. – М.: Флинта, Наука, 2008. – 256 с.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 5
Лінгвакраіназнаўства

ПЫТАННІ:

1. Краязнаўства, краіназнаўства, лінгвакраіназнаўства, лінгвакультуралогія як навуковыя дысцыпліны.
2. Безэквівалентная лексіка беларускай мовы.
3. Краіназнаўчыя рэаліі і іх тэматычная дыферэнцыяцыя.
4. Лінгвакраіназнаўчыя слоўнікі і прынцыпы іх складання.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Складзіце ўласны спіс беларускіх рэалій (20-25 адзінак) для ўключэння ў лінгвакраіназнаўчы слоўнік.
3. Распрацуйце 2–3 слоўнікавыя артыкулы для лінгвакраіназнаўчага слоўніка “Рэспубліка Беларусь”.

Літаратура

1. Арцямёнак Г.А. Лінгвакраіназнаўчыя рэаліі беларускай мовы і іх лексікаграфічнае адлюстраванне // Наука – образованию, производству, экономике: материалы XXI (68) Регион. науч.-практ. конф. В 2 т. – Витебск: ВГУ

им. П.М. Машерова, 2016. – Т. 1. – С. 101 – 103. (<http://elib.bsu.by/handle/123456789/95490>).

2. Даўбешка Н.П. Безэквівалентная лексіка як праяўленне нацыянальнай спецыфікі мовы // *Наука – образованию, производству, экономике: материалы XV (62) Регион. науч.-практ. конф.* – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2010. – С. 152 – 154.

3. Дзядова А.С. Тапанімічная лексіка як носьбіт лінгвакраіназнаўчай інфармацыі ў мове паэзіі Рыгора Барадуліна // *Наука – образованию, производству, экономике: материалы XXI (68) Регион. науч.-практ. конф.: в 2 т.* – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2016. – Т. 1. – С. 126 – 128.

4. Маслова В.А., Николаенко С.В. Краткий лингвокультурологический словарь-справочник: культурное пространство Витебщины. – Витебск: ВГУ, 2011. – 164 с.

5. Россия. Большой лингвострановедческий словарь: 2000 реалий истории, культуры, природы, быта и др. / под ред. Ю.Е. Прохорова. – М.: Аст-пресс, 2009. – 736 с. (<https://ls.pushkininstitute.ru/lsslovar/index.php?title>).

6. Садоўская А.Л. Беларуская фразеалогія як аб’ект лінгвакраіназнаўства // *Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 6 / Пад рэд. А.Я. Міхневіча.* – Мінск, 2007. – С. 103 – 110. (http://philology.bsu.by/documents/BF_6.%202007.pdf; <http://philology.bsu.by/documents/>).

7. Шкраба І.Р. Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні). – Мінск: БелЭн, 2008. – 320 с.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 6

Экалагічная лінгвістыка (інтэрлінгвістычны аспект)

ПЫТАННІ:

1. Экалагічная лінгвістыка (экалінгвістыка) як навуковая дысцыпліна, яе задачы і праблематыка.
2. Моўны ландшафт планеты як аб’ект моўнай экалогіі.
3. Сацыяльная тыпалогія моў свету і месца ў ёй беларускай мовы.
4. Шляхі захавання мінарытарных моў і лінгвістычнай разнастайнасці.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Паразважайце на тэму “Шматмоўе – плюсы і мінусы”.
3. Раскажыце, якімі вам бачацца перспектывы існавання моў свету і моўнага развіцця чалавецтва ў будучыні.
4. Складзіце ўласны пералік мер і рэкамендацый па захаванні беларускай мовы як этнакультурнай каштоўнасці.

Літаратура

1. Арцямёнак, Г.А. Беларуская мова ў сацыяльнай тыпалогіі моў свету // *Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце: матэрыялы II Рэспубліканскай навук.-практ. канф.* – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015. – С. 9 – 13. – Рэжым доступу ў Moodle: <https://sdo.vsu.by/course/view.php?id=3310>.

2. Леман К. Документация языков, находящихся под угрозой вымирания (Первоочередная задача лингвистики) // *Вопросы языкознания.* – 1996. – № 2. – С. 180 – 191. – Режим доступа в Moodle: <https://sdo.vsu.by/course/view.php?id=3310>.

3. Мечковская Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. – 7-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2009. – С. 10 – 14, 124 – 127.
4. Пылаева Е.М. Эколингвистика как новое направление в языкознании XXI века // Вестник Пермского гос. нац. исслед. ун-та. – 2011. – № 5. – Режим доступа в Moodle: <https://sdo.vsu.by/course/view.php?id=3310>.
5. Потапов В.В. К современному состоянию проблемы вымирающих языков в некоторых регионах мира // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 3 – 15. – Режим доступа в Moodle: <https://sdo.vsu.by/course/view.php?id=3310>.
6. UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap.html>.
7. UNESCO Red Book on Endangered Languages: Europe [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html.

ПРАКТИЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 7 Экалагічная лінгвістыка (інтралінгвістычны аспект)

ПЫТАННІ:

1. Культура маўлення, рыторыка і стылістыка як рэалізацыі інтралінгвістычнага аспект моўнай экалогіі і як вучэбныя дысцыпліны.
2. Нормы літаратурнай мовы, іх сутнасць, паходжанне, разнавіднасці, рэтраспектыўны характар. Лексічныя нормы.
3. Моўны густ, моўная мода і моўная эстэтыка.
4. Лінгвістычныя асаблівасці інтэрнэт-маўлення.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю па адным з пытанняў.
2. Паразважайце над тым, што больш важна для беларускай мовы ў наш час – правільнасць і чысціня маўлення або пашырэнне сфер ужывання.
3. Падрыхтуйце паведамленне пра лексічныя нормы беларускай мовы. Як трэба ставіцца да з'яўлення новых слоў?
4. Раскажыце пра моўнае асяроддзе бытавання сучаснага чалавека.

Літаратура

1. Бабіч Ю.М. Культура беларускага маўлення. – Віцебск: ВДУ, 2015. – С. 24 – 38.
2. Бандаровіч В.У. Стыльна па-беларуску: комплексны даведнік па культуры маўлення. – Мінск: Пачатковая школа, 2013. – 64 с.
3. Барковіч А. Інтэрнэт і моўная асоба // Роднае слова. – 2014. – № 8. – С. 31 – 33.
4. Лепешаў І.Я. Культура маўлення. – Гродна: ГрДУ, 2007. – С. 56 – 84.
5. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: Спрэчныя пытанні. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 56 – 71.
6. Міхневіч А.Я., Кунцэвіч Л.П., Назаранка Ю.В. Слоўка за слоўкам: алфавітны даведнік па культуры беларускай мовы для ўсіх. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2006. – 166 с.
7. Сцяцко П.У. Культура мовы. – Мінск: Тэхналогія, 2002. – С. 19 – 39.

7 АДУКАЦЫЙНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ

Паняцце “адукацыйныя тэхналогіі”. Структура адукацыйных тэхналогіяў, яе кампаненты. Прынцыпы ў тэхналогіях навучання. Традыцыйныя і інавацыйныя тэхналогіі. 2-2

Літаратура

1. Віктаровіч, Т.А. Адаптыўная сістэма навучання. Неабходнасць пераходу да новых тэхналогіяў // Беларуская мова і літаратура. – 2004. – № 1.
2. Даутова, О.Б. Современные педагогические технологии в профильном обучении: учеб.-метод. пособие для учителей / О.Б. Даутова, О.Н. Крылова. – СПб., 2006.
3. Жуковіч, М.М. Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры / М. М. Жуковіч. – Мн., 2007.
4. Запрудскі, М.І. Сучасныя тэхналогіі навучальна-выхаваўчага працэсу / М.І. Запрудскі. // Народная асвета. – 2000. – № 5.
5. Кашлев, С.С. Современные технологии педагогического процесса / С.С. Кашлев. – Мн., 2000.
6. Кныш, М. Класіфікацыя адукацыйных тэхналогіяў навучання // Роднае слова. – 2005. – № 2.
7. Кныш, М. Мадэляванне асабістай сістэмы навучання // Роднае слова. – 2005. – № 4.
8. Колеченко, А.К. Энциклопедия педагогических технологий: пособие для преподавателей / А.К. Колеченко. – СПб., 2005.
9. Ксензова, Г. Ю. Перспективные школьные технологии: учеб.-метод. пособие для преподавателей / Г.Ю. Ксензова. – М., 2001.
10. Лаптев, В.В. Модернизация общего образования: технологии образовательной деятельности / В.В. Лаптев, А.П. Тряпицына. – СПб, 2002.
11. Левитес, Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии / Д.Г. Левитес. – Воронеж, 1998.
12. Николаенко, С.В. Инновационные технологии в языкознании и методике его преподавания: учеб.-метод. комплекс / С.В. Николаенко. – Витебск, 2014.
13. Рущкая, А.В. Выкарыстанне новых тэхналогіяў пры вывучэнні літаратуры. // Беларуская мова і літаратура. – 2004. – № 5.
14. Селевко, Г.К. Альтернативные педагогические технологии / Г.К. Селевко. – М., 2005.

Упершыню тэрмін *педагагічная тэхналогія* ўпамінаецца ў 20-х гг. ХХ ст. у працах па педалогіі, заснаваных на даследаваннях па рэфлексалогіі (І. П. Паўлаў, В. М. Бехцераў, А. А. Ухтомскі). У гэты ж час распаўсюджваецца паняцце ‘педагічная тэхніка’, якое было вызначана як сукупнасць прыёмаў і сродкаў, накіраваных на дакладную і эфектыўную арганізацыю вучэбных заняткаў.

У 40-50 гг. мінулага стагоддзя, калі пачалося ўкараненне ў вучэбны працэс тэхнічных сродкаў, узнікае тэрмін *тэхналогія адукацыі*, які пазней пад уплывам прац па метадыцы прымянення розных тэхнічных сродкаў адукацыі мадыфікаваўся ў тэрмін *педагічныя тэхналогіі*. Да 80-х гг. мінулага стагоддзя адрозненняў паміж тэрмінамі *тэхналогія навучання* і *педагагічная тэхналогія* не было. Але па меры развіцця працэсу тэхналагізацыі адукацыі і ўскладнення самой сістэмы з’явілася неабходнасць удакладнення гэтых паняццяў.

У 1989 г. вядомы дыдакт М. В. Кларын абазначыў два ўзроўні тэхналагізацыі ў педагагіцы [Кларин, М.В. Педагогическая технология в учебном процессе / М.В. Кларин. – М., 1989. – С. 10-11]: 1) тэхналогія навучання і

2) педагогічная тэхналогія, ці адукацыйная тэхналогія. Пад першым узроўнем разумелася канструяванне сістэм масавай адукацыі і прафесійнай падрыхтоўкі па канкрэтных дысцыплінах. Пад другім – выяўленне прынцыпаў і спосабаў аптымізацыі адукацыйнага працэсу ў цэлым, кантролю і ацэнкі яго вынікаў.

У наш час у разуменні і ўжыванні тэрміна *педагогічная тэхналогія* існуе некалькі розных пазіцый:

1. Педагогічныя тэхналогіі як распрацоўка і прымяненне сродкаў апаратуры, вучэбнага абсталявання і тэхнічных сродкаў навучання.

2. Педагогічная тэхналогія як працэс камунікацыі ці спосаб вучэбнай задачы, які ўключае прымяненне біхевіярыстычных метадаў і сістэмнага аналізу для паляпшэння навучання (В. П. Бяспалька, М. А. Чашанаў, В. А. Сласцёнін, А. М. Кушнір, Б. Скінер, С. Гібсан, Т. Сакамота).

3. Педагогічная тэхналогія разглядаецца як абагульненая галіна ведаў, што займаецца канструяваннем аптымальных навучальных сістэм і абавіраецца на дадзеныя сацыяльных, кіравальных і прыродазнаўчых навук (В. В. Гузеева, М. Эраут, Р. Стакенас, Р. Каўфман, Д. Элі, С. Ведэмер).

4. Чацвёртая пазіцыя выяўляе шматаспектны падыход і прапануе разглядаць некалькі значэнняў педагогічнай тэхналогіі адначасова (М. В. Казарын, В. В. Давыдаў, Г. К. Сяляўка, Д. Фін).

Такім чынам, *педагогічная (адукацыйная) тэхналогія* разглядаецца як навукова-прыкладная дзейнасць, што задае стратэгію рэалізацыі глабальных мэт адукацыі, праектаванне ідэальнай тэарэтычнай мадэлі тэхналагізацыі адукацыі; гэта сістэма функцыянавання ўсіх кампанентаў педагогічнага працэсу, якая пабудавана на навуковай аснове, запраграмавана ў часе і ў прасторы і прыводзіць да намечаных вынікаў.

Тэхналогія навучання ставіць сваёй мэтай праектаванне мадэлі тэхналагізацыі канкрэтнага вучэбнага працэсу ў межах асобнай дысцыпліны, г. зн. задае тактыку рэалізацыі стратэгіі задач адукацыі. Для вырашэння канкрэтызаваных дыдактычных задач і праектуецца пэўная тэхналогія навучання.

Настаўнікі часта ставяцца да новых тэхналогій даволі крытычна: не хочучь нічога мяняць, не лічаць патрэбным марнаваць час і сілы на іх засваенне і – галоўнае – не бачаць неабходнасці ў іх прымяненні. Навошта выкладчыку трэба марнаваць час на засваенне новых тэхналогій? Навошта наогул патрэбныя гэтыя тэхналогіі, калі дзесяцігоддзямі ўсе выдатна абыходзіліся без іх? Усё гэта мае месца быць, але, тым не менш, тэхналогіі могуць даць нам масу пераваг, калі мы навучымся выкарыстоўваць іх рацыянальна. Для прымянення інавацыйных тэхналогій у адукацыі ёсць мноства прычын, і вось некаторыя з іх.

1. Тэхналогіі дазваляюць сэканоміць час. Напрыклад, можна запісаць відэа з тлумачэннем матэрыялу, і тады не прыйдзеца тлумачыць яго ў класе. Можна задаць навучэнцам прагледзець відэа і, пры неабходнасці, заканспектаваць матэрыял у якасці хатняй работы, а ў класе надаць час практычным заданням і абмеркаваннем складаных момантаў. Ёсць спецыяльныя праграмы, якія маюць функцыю аўтаматычнай праверкі тэстаў, што пазбаўляе выкладчыка ад вялікай колькасці руціннай працы.

2. Тэхналогіі дазваляюць вывесці сумесную працу на новы ўзровень. Вялікая колькасць сродкаў у наш час даюць магчымасць працаваць сумесна, дазваляючы ўдзельнікам далучыцца да працы, дзе б яны ні былі, у любы зручны для іх час.

Навучэнцы могуць працаваць сумесна адзін з адным і з Вамі. Вы можаце супрацоўнічаць і абменьвацца вопытам з выкладчыкамі па ўсім свеце, выкарыстоўваючы сацыяльныя сеткі і праграмы для відэа-канферэнцый.

3. Тэхналогіі дазваляюць забяспечыць індывідуальны падыход. Дзякуючы новым тэхналогіям навучэнцы могуць працаваць у зручным для іх тэмпе. Так, калі яны слухаюць запісаную выкладчыкам лекцыю дома, то могуць рабіць паўзы, і праслухоўваць паўторна складаныя моманты або ўсю лекцыю неабходную колькасць разоў. Няма неабходнасці ўсім працаваць з адным і тым жа матэрыялам аднолькава глыбока. Напрыклад, Вы вывучаеце нейкі гістарычны перыяд. Ёсць мінімум – пэўны набор дат, імёнаў і фактаў, які неабходна ведаць усім навучэнцам. Далей, у залежнасці ад інтарэсаў і пераваг, кожны з навучэнцаў можа дэтальна вывучыць якуюсьці асобную галіну, напрыклад, музыку, літаратуру або медыцынскія адкрыцці той эпохі. Пасля вывучэння тэмы Вы можаце правесці тэст, які правярае, ці засвоілі навучэнцы неабходны мінімум. Далей, каб прадэманстраваць свае веды, навучэнцы могуць ствараць прэзентацыю, інтэрактыўны плакат, анімаванае відэа, лічбавую гісторыю, інтэлект-карту або інфаграфіку, каб расказаць аб тым, што яны даследавалі дадаткова.

4. Тэхналогіі дазваляюць вучням працаваць самастойна. Вучні глядзяць і канспектуюць навучальныя відэа – ім не трэба чакаць, пакуль матэрыял раздадуць у класе, так як усё, у любы момант можна спампаваць. Многія тэхналогіі дазваляюць навучэнцам ствараць уласныя навучальныя матэрыялы.

5. Выкарыстанне сучасных тэхналогій на ўроку спрыяе развіццю інфармацыйнай пісьменнасці. Тэхналогіі пранікаюць у самыя розныя сферы нашага жыцця. У многіх прафесіях, нават, здавалася б, наўпрост не звязаных з ІТ, умение пісьменна выкарыстоўваць тэхналогіі становіцца неабходнасцю (стварэнне і счытванне QR-кодаў, бяспека і канфідэнцыяльнасць ў інтэрнэце і г.д.).

6. Тэхналогіі дазваляюць павялічыць матывацыю і зацікаўленасць. Тэхналогіі дазваляюць нам зрабіць традыцыйныя заданні больш цікавымі і інтэрактыўнымі. Безумоўна, можна правесці ведае, проста правёўшы апытанне або пісьмовы тэст. Але можна і арганізаваць мабільны апытанне якое, дзякуючы гуку і графіцы, робіць праверку ведаў падобнай на займальную гульню.

7. Новыя магчымасці для дзяцей з асаблівымі патрэбамі. Тут маюцца на ўвазе не толькі тыя, каму ў сілу псіхалагічных або фізічных асаблівасцяў складана спраўляцца са школьнай праграмай, але і многіх іншых. Напрыклад, спартсмены, якія прысвячаюць ільвіную долю часу трэніроўкам; дзеці-акцёры, якія часта з'язджаюць на здымкі; тых, чые бацькі часта пераязджаюць, або жывуць на дзве краіны; адораныя дзеці, якія хацелі б надаваць больш часу дадатковым заняткам; дзеці, якім неабходныя частыя шпіталізацыі. Тэхналогіі дазваляюць зрабіць працэс навучання больш гнуткім, даюць магчымасць вучыцца ў любым месцы, у любы зручны час, што вельмі важна ў сітуацыях, калі традыцыйнае навучанне становіцца цяжкім.

8. Тэхналогіі адкрываюць новыя перспектывы. Зараз любы з нас бясплатна або за вельмі ўмераную суму можа зрабіць тое, што яшчэ пару дзесяткаў гадоў таму патрабавала велізарных фінансавых укладанняў і сур'ёзных сувязяў. Мы можам запісаць і выпускаць ўласнае радыёшоу, мець зносіны з людзьмі з розных краін і экспертамі ў розных галінах, праводзіць апытанні сярод тысяч людзей. Пісьменніку больш не трэба шукаць выдавецтва, якое б яго заўважыла і апублікавала. Мастаку больш не патрэбна галерэя, каб прадаць сваю карціну. Для таго, каб ствараць уласны сайт, цяпер неабходныя мінімальныя тэхнічныя навыкі. Для таго, каб Ваш відэаролік стаў даступны мільёнам, дастаткова проста выклаці яго на відэахостынг.

ПЫТАННІ:

1. Паняцце “адукацыйныя тэхналогіі”.
2. Структура адукацыйных тэхналогій, яе кампаненты.
3. Прынцыпы ў тэхналогіях навучання.
4. Традыцыйныя і інавацыйныя тэхналогіі.

ЗАДАННІ:

1. Вывучыце рэкамендаваную літаратуру і выканайце тэставыя заданні.

1) Паняцце “тэхналогіі ў навучанні” ўзнікла ў:

а) XVI стагоддзі; б) XIX стагоддзі; в) XX стагоддзі.

2) Якое ключавое паняцце ўваходзіць у азначэнне “тэхналогіі навучання”:

а) педагагічнае майстэрства;

б) запамінанне тэхналогіі дзеяння;

в) выкарыстанне тэхнічных сродкаў навучання.

3) Колькі кампанентаў уваходзіць у структуру адукацыйных тэхналогій: а) 6; б) 8; в) 4; г) 3; д) 2.

Назавіце гэтыя кампаненты.

4) Назавіце беларускіх вучоных, якія займаюцца тэхналогіямі ў навучанні.

5) Адзначце тэхналогіі, якія адносяцца да прадметна-арыентаваных:

а) тэхналогія поўнага засваення,

б) тэхналогія ўзроўневай дыферэнцыяцыі,

в) тэхналогія камунікатыўнага навучання іншамой культуры,

г) тэхналогія асобных частак курса,

д) тэорыя канцэнтраванага навучання,

е) тэхналогія модульнага навучання,

ж) тэхналогія праблемна-модульнага навучання.

б) Суаднясіце віды нетрадыцыйных урокаў і іх рэалізацыю:

1) урокі з выкарыстаннем фантазіі	а) лінгвістычны бой
2) урокі з імітацый публічных форм зносін	б) дэбаты ў парламенце
3) урокі ў форме спаборніцтва	в) прэс-канферэнцыя
4) урокі, заснаваныя на імітацыі дзейнасці арганізацый і ўстаноў	г) урок-казка

7) Адзначце неіснуючы прынцып тэхналогій навучання:

а) прынцып стапрацэнтнай зваротнай сувязі;

б) прынцып адзінства і пераемнасці ўсіх этапаў навучання;

в) прынцып выхаваўчага навучання;

г) прынцып стварэння поспеху ў навучанні, развіцці, выхаванні;

д) прынцып рэгулярнага паўтарэння.

2. Шляхам фармулёўкі асноўных дзеянняў настаўніка і навучэнца акрэсліце сутнасць двух падыходаў у навучанні на сучасным этапе.

3. Закончыце выкананні:

1) адукацыйныя тэхналогіі – гэта канструяванне навучальнага працэсу..

2) актуальнасць інавацыйнага навучання складаецца ў наступным ...

3) у аснове інавацыйнага навучання ляжаць наступныя тэхналогіі ...

4) асноўнымі прынцыпамі інавацыйнага навучання з'яўляюцца ...

5) пры выкарыстанні інавацыйных тэхналогій у навучанні беларускай мове і літаратуры паспяхова прымяняюцца наступныя прыёмы ...

б) у структуры тэхналогій навучання вылучаюцца такія кампаненты ...

8 АСОБАСНА-АРЫЕНТАВАНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ

Пазіцыя настаўніка ў асобасна-арыентаваным навучанні. Спецыяльнае канструяванне навучальных тэкстаў, дыдактычных матэрыялаў і метадычных рэкамендацый. Тэхналогія “Развіццё крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо”, тэхналогія калектыўнага ўзаеманавучання, тэхналогія “Майстэрня ведаў”, тэхналогія калектыўнай мыслядзейнасці, тэхналогія праектнага навучання як варыянты асобасна-арыентаванага навучання. 2-4

Літаратура

1. Грыцкевіч, С. Выкарыстанне асобасна-арыентаванай тэхналогіі Дальтан у выкладанні роднай мовы // Роднае слова. – 2002. – № 11.
2. Дьяченко, В.К. Сотрудничество и обучение / В.К. Дьяченко. – М., 1991.
3. Жаўнерчык, А. Перабудова складаных сказаў: Урок-практыкум з элементамі тэхналогіі Дальтан. 11 клас // Роднае слова. – 2005. – № 2.
4. Личностно-ориентированная педагогика Дальтон: история, принципы и организация работы / под ред. Ю.Л. Загуменнова. – Мн., 1998.
5. Маркова, А.К. Формирование мотивации учения / А.К. Маркова. – М., 1990.
6. Николаенко, С.В. Инновационные технологии в языкознании и методике его преподавания: учеб.-метод. комплекс / С.В. Николаенко. – Витебск, 2014.
7. Окунев, А.А «Урок? Мастерская? Или...» / А.А. Окунев. – М., 2001.
8. Сериков, В.В. Личностный подход в образовании: Концепция и технология: монография / В.В. Сериков. – Волгоград, 1994.
9. Якиманская, И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская. – М., 1996.
10. Якиманская, И.С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И.С. Якиманская. – М., 2000.
11. Яленскі, М.Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобасна-арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М. Г. Яленскі. – Мн., 2002.

Асобасна-арыентаваныя тэхналогіі вызначаюць метады і сродкі навучання і выхавання, што адпавядаюць індывідуальным асаблівасцям кожнага дзіцяці: бяруць на ўзбраенне псіха-дыягнастычныя метадыкі, змяняюць адносіны і арганізацыю дзейнасці дзяцей, ужываюць разнастайныя сродкі навучання, перабудоўваюць сутнасць адукацыі.

У цэнтры ўвагі асобава-арыентаваных тэхналогій – асоба чалавека, якая імкнецца да максімальнай рэалізацыі сваіх магчымасцяў адкрыта для ўспрымання новага досведу, здольная на ўсвядомлены і адказны выбар у разнастайных жыццёвых сітуацыях.

Грунтам асобасна-арыентаванага навучання можна лічыць навучальную асобасна-арыентаваную сітуацыю, г.зн. сітуацыю, у якой інтарэсы, патрэбы, асобісты досвед вучня выступаюць такімі ж значнымі кампанентамі працэсу навучання, як веды і ўменні. Канструяванне навучальнай сітуацыі мяркуе выкарыстанне наступных прыёмаў:

- 1) уяўленне элементаў зместу адукацыі ў выглядзе рознаўзроўневых асобасна-арыентаваных заданняў;
- 2) засваенне зместу ва ўмовах дыялогу як дыдактыка-камунікатыўнага асяроддзя, што забяспечвае суб’ектна-сэнсавае камунікаванне, рэфлексію, самарэалізацыю асобы;

3) імітацыя сацыяльна-ролевых і прасторава-часавых умоў, што забяспечваюць рэалізацыю асобавых функцый у сітуацыях унутранай канфліктнасці, спаборніцтва.

Кожны вывучаны матэрыял уяўляецца ў выглядзе сістэмы заданняў, рознай выявай злучаных з жыццёва-сэнсавай сферай навучэнца. Маюцца на ўвазе заданні трох тыпаў:

1) прадметныя, якія уключаюць фактычны матэрыял з ускосным указаннем на яго сувязь з гуманітарна-каштоўнаснай сферай;

2) канструктыўныя, скіраваныя на пошук спосабаў далучэння навучэнцаў да дадзенай вобласці культуры, што злучана з перакладам утрымання вывучанага матэрыялу з прадметнай формы ў дзейнасна-камунікатыўную;

3) асобасна-арыентаваныя, злучаныя з выяўленнем каштоўнасна-сэнсавага кампанента матэрыялу.

Адметная роля належыць імітацыйна-гульнявым сітуацыям. Гульня каштоўная сваёй матывацыяй, адменным творчым, эўрыстычным, партнёрскім духам асобы, а не сваімі фармальнымі атрыбутамі ў выглядзе роляў і правіл. Вядома, нельга абсалютызаваць асобава-арыентаванае навучанне. Яго недахопы выцякаюць з яго вартасцяў: няможна вызначаць утрыманне і метады навучання, засноўваючыся выключна на інтарэсах дзіцяці – гэта, зазвычай, вядзе да зніжэння акадэмічнага узроўня навучання. Гульня, спантанная дзейнасць і станючыя эмоцыі робяцца самамэтай, набыццё ведаў сыходзіць на другі план. Разумней сумяшчаць традыцыйны і асобава-арыентаваны тып навучання.

ПЫТАННІ:

1. Сутнасць асобасна-арыентаваных тэхналогій.
2. Пазіцыя настаўніка ў асобасна-арыентаваным навучанні.
3. Спецыяльнае канструяванне навучальных тэкстаў, дыдактычных матэрыялаў і метадычных рэкамендацый.
4. Тэхналогія “Развіццё крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо”, тэхналогіі калектыўнага ўзаеманавучання, тэхналогія “Майстэрня ведаў”, тэхналогія калектыўнай мыслядзейнасці, тэхналогія праектнага навучання як варыянты асобасна-арыентаванага навучання.

ЗАДАННІ:

1. Раствлумачце адрозненне асобасна-арыентаваных тэхналогій ад практыка-арыентаваных.

2. Вывучыце рэкамендаваную літаратуру і выканайце тэставыя заданні.

1) Выберыце правільны варыянт адказу: асобасна-арыентаваная тэхналогія – гэта

а) выхаванне асобы з зададзенымі ўласцівасцямі;

б) такая тэхналогія навучання, пры якой вядучай формай вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў з’яўляецца групавая;

в) такая выхаваўчая сістэма, дзе дзіця з'яўляецца вышэйшай каштоўнасцю і ставіцца ў цэнтр выхаваўчага працэсу.

2) Выберыце прыкметы, якія характэрны для асобна-арыентаванага навучання:

- а) развіццё і самаразвіццё асобы вучня;
- б) фарміраванне крытычнага мыслення, каштоўнасных арыентацый;
- в) арыентавана на сярэдняга вучня;
- г) засваенне і ўзнаўленне ведаў, уменняў, навыкаў;
- д) асобнае станаўленне і самавызначэнне.

3) Выберыце прыкметы, якія характэрны для асобна-арыентаванага ўрока:

- а) устанаўліваецца аднолькавы для ўсіх навучэнцаў аб'ём ведаў і падбіраецца звязаны з ім вучэбны матэрыял;
- б) навучальныя заданні ідуць ад простага да складанага і дзеляцца на пэўныя групы складанасці;
- в) устанаўліваецца аб'ём ведаў для кожнага вучня з улікам яго індывідуальных здольнасцей і падбіраецца адпаведны вучэбны матэрыял;
- г) складанасць вучэбнага матэрыялу выбіраецца вучнем і вар'іруецца настаўнікам;
- д) адзнака адказу навучэнца даецца толькі настаўнікам.

4) Перадумовай узнікнення асобна-арыентаванай тэхналогіі з'яўляецца гуманістычная тэорыя, прадстаўнікамі якой былі:

- а) Кант, Спіноза, Гегель, Маркс;
- б) Піфагор, Парменід, Дэкарт;
- в) Сакрат, Платон, Арыстоцель, Сенека, Жан-Жак Русо, Л.Талстой;
- г) Альбер Камю, Ф.М.Дастаеўскі, Р.Бялінскі.

5) Якая педагагічная тэхналогія Вам бліжэйшая – традыцыйная ці асобна-арыентаваная? (Адказ аргументуйце).

3. Перапішыце крытэрыі эфектыўнасці працы ў рамках тэхналогіі асобна-арыентаванага навучання, сфармуляваныя яе аўтарамі ў адпаведнасці з якасцямі асобы ў кагнітыўнай сферы (па класіфікацыі Б. Блума).

4. У рамках тэхналогіі развіцця крытычнага мыслення існуе некалькі стратэгіяў удумлівага чытання тэксту з наступным вынясеннем уласных меркаванняў аб прачытаным. Прапануйце пытанні, якія можна задаць:

1) З мэтай атрымання факталагічнай інфармацыі (пытанні фармальнага ўзроўню).

2) Калі ад навучэнца пры адказе патрабуецца трансфармацыя інфармацыі ў іншую форму (пытанні на пераклад; задаюцца навучэнцам, напрыклад, для таго, каб яны ўявілі сабе сітуацыю, сцэну або падзею, якія яны вывучаюць, і апісалі тое, што ўбачылі).

3) Для раскрыцця сувязяў паміж ідэямі, фактамі, азначэннямі ці каштоўнасцямі (пытанні на інтэрпрэтацыю).

4) З мэтай даць навучэнцам магчымасць вырашаць праблемы або больш глыбока даследаваць логіку рацыянальнай дзейнасці ў

экстремальных ситуацыях (пытанні на прымяненне; зводзяцца да вырашэння праблем, заснаваных на наяўнай інфармацыі).

5) Для таго, каб навучэнец адказаў, ці дастаткова добра растлумачана значэнне той ці іншай падзеі, ці прапанаваў іншыя варыянты адказу, іншыя патлумачыць іх лепш ці больш глыбока (пытанні на аналіз – аб матывах паводзін персанажа аповеду, аб плане даследаванняў эксперыментатара, з мэтай паставіць пад сумнеў разумнасць развязкі і г.д.).

6) Для стымуляцыі творчага рашэння праблем на аснове арыгінальнага мыслення (пытанні на сінтэз; даюць навучэнцам магчымасць стварыць альтэрнатыўныя сцэнарыі, выкарыстоўваць свае веды і вопыт для творчага вырашэння праблемы).

7) Каб вынесці меркаванне аб добрым і дрэнным, аб справядлівым і несправядлівым у адпаведнасці з тымі прынцыпамі, якім навучэнец павінен даць азначэнне (пытанні на ацэнку; патрабуюць, каб навучэнец зразумеў, з чым ён сустрэўся, і інтэграваў гэта ў асабістую сістэму поглядаў, на падставе якой можна было б вынесці меркаванне).

5. Растлумачце сутнасць найбольш папулярных асобнаарыентаваных тэхналогій: «Развіццё крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо», «Майстэрня ведаў», тэхналогія калектыўнай мыслядзейнасці.

6. Падрыхтуйце паведамленне аб тэхналогіі педагагічных майстэрняў; акрэсліце яе перавагі і недахопы. Прапануйце ўласныя змены, якія паляпшаюць тэхналогію.

7. Распрацуйце фрагмент урока з выкарыстаннем адной з асобнаарыентаваных тэхналогій і выкарыстайце яго на практыцы ў ВНКЦ кафедры.

9 ТЭХНАЛОГІЯ КАЛЕКТЫЎНАЙ МЫСЛЯДЗЕЙНАСЦІ

Праца ў парах пераменнага складу як разнавіднасць тэхналогіі калектыўнай мыслядзейнасці; алгарытм тэхналогіі. Сутнасць кааператыўна-групавой формы працы, яе эфектыўнасць. Прымяненне тэхналогіі калектыўнай мыслядзейнасці на розных ступенях навучання. 2-2

Літаратура

1. Вазина, К.Я. Коллективная мыследеятельность – модель саморазвития человека / К.Я. Вазина. – Н.Новгород, 1990.
2. Загашев, И.О. Критическое мышление: технология развития / И.О. Загашев, С.И. Заир-Бек. – СПб., 2003.
3. Заир-Бек, С. И. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителя / С. И. Заир-Бек, И. В. Муштавинская. – М., 2004.
4. Запрудский, Н.И. Технология педагогических мастерских / Н.И. Запрудский. – Мн.: АПО; Мозырь: ООО ИД «Белый ветер», 2002.
5. Ильиницкая, И.А. Проблемные ситуации и пути их создания на уроке / И.А. Ильиницкая. М., 1993.
6. Кендыш, Н.У краіне кветак: Урок развіцця мовы па тэхналогіі «французскія педагагічныя майстэрні». 5 клас // Роднае слова. 2004. № 5.
7. Котов, В.В. Организация на уроках коллективной деятельности учащихся / В.В. Котов. Рязань, 1997.
8. Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе / М.И. Махмутов. М., 1977.

9. Мачэль, А. Дальтан-заданне як сродак павышэння якасці навучання // Роднае слова. 2002. №11.
10. Николаенко, С.В. Инновационные технологии в языкознании и методике его преподавания. Учебно-методический комплекс / С.В. Николаенко. Витебск, 2014.
11. Мязэвіч, В.А. Урок – педагогічная майстэрня па творчасці Аркадзя Куляшова ў 9 класе // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 1.
12. Якавец, В. Прыметнік: Урок-залік па тэхналогіі рознаўзроўневага навучання. 6 клас // Роднае слова. 2002. № 12.

Стваральнікам тэхналогіі калектыўнай мыслядзейнасці (КМД) з'яўляецца К.Я. Вазіна (13.04.1937 г.н.), прафесар, акадэмік гуманітарных навук, член-карэспандэнт Міжнароднай акадэміі тэхнічнай адукацыі з Ніжагародскага ДПУ. Па словах Вазінай, у мадэлі КМД на пярэдні план выходзіць такая мэта адукацыі ў цэлым і кожнага настаўніка ў прыватнасці, як навучыць дзейнасці. Змест, спосабы развіцця вызначаюцца педагогам і навучэнцам сумесна, з улікам іх інтарэсаў і здольнасцяў. Пры гэтым кожны вучань, з аднаго боку, мае права выказваць любую сваю думку, адстойваць яе з дапамогай пераканаўчай аргументацыі. З другога боку, ён абавязаны выслухаць і зразумець іншага, памяркоўна ставіцца да чужога меркавання, вылучаць з яго рацыянальнае, несці асабістую адказнасць за давераную яму частку агульнай справы. Раўнапраўнае ўзаемадзеянне ў навучанні стымулюе ў кожнага жаданне праявіць ініцыятыву, творчасць. Пры гэтым істотна змяняецца стаўленне да іншага чалавека як да асобы: аб'якаваецца саступае месца зацікаўленасці, ўзаемаразуменню. Сутнасць тэхналогіі КМД заключаецца ў тым, каб развіваць вучня, яго патрэбы і тым самым вучыць жыць у навакольным свеце свабодна і самастойна. Калектыў становіцца механізмам развіцця асобы.

Галоўная асаблівасць тэхналогіі КМД складаецца ў тым, што навучанне і выхаванне вядзецца ў актыўным узаемадзеянні навучэнцаў з педагогам і паміж сабой з таго ўзроўню развіцця патрэбаў і здольнасцей, на якім знаходзяцца навучэнцы. Лічыцца, што тэхналогію КМД можна выкарыстоўваць на ўроках усіх дысцыплін пры вывучэнні любой тэмы, дзе мэтазгодная сумесная дзейнасць.

Перавагі калектыўных спосабаў навучання:

- у выніку рэгулярна паўтаральных практыкаванняў удасканалюцца навыкі лагічнага мыслення і разумення;
- падчас гаворкі развіваюцца навыкі думкадзейнасці, улучаецца праца памяці, ідзе мабілізацыя і актуалізацыя папярэдняга досведу і ведаў;
- кожны адчувае сябе раскута, працуе ў індывідуальным тэмпе;
- павялічваецца адказнасць не толькі за свае поспехі, але і за вынікі калектыўнай працы;
- адпадае патрэба ў стрымліванні тэмпу пасоўвання адных і ў панукванні іншых навучэнцаў, што пазітыўна адбіваецца на мікраклімаце ў калектыве;
- фармуецца адэкватная самаацэнка асобы, сваіх магчымасцяў і здольнасцяў, вартасцяў і абмежаванняў;

– абмеркаванне адной інфармацыі з некалькімі зменнымі партнёрамі павялічвае лік асацыяцыйных сувязяў, што забяспечвае больш трывалае засваенне.

Групавыя формы навучання можна падзяліць на звёнавыя, брыгадныя, кааператыўна-групавыя і дыферэнцыяльныя групы (падбіраюцца педагогам у залежнасці ад навучальных магчымасцяў, навучальнасці, сфармаваных навучальных навыкаў, хуткасці праходжання пазнавальных працэсаў і па іншых падставах).

Існуе некалькі спосабаў прымянення тэхналогіі КМД на практыцы.

Першы спосаб – **праца ў парах пераменнага складу**. Праца ў парах пераменнага складу – гэта арганізацыя навучання шляхам змянення зносін у парах, калі кожны вучыць кожнага. (Заснавальнікамі метаду з’яўляюцца рускі, савецкі педагог-наватар А.Р. Рывін (1877-1944) і В.К. Дзьячэнка (1923-2008)). Да станоўчых момантаў можна аднесці тое, што ўкараненне дадзенай тэхналогіі дазваляе:

- плённа развіваць самастойнасць навучэнцаў;
- фарміраваць патрэбу і ўменне актыўна ўспрымаць, засвойваць і перадаваць інфармацыю;
- развіваць лагічнае мысленне навучэнцаў, усе віды памяці;
- на ўроках забяспечваць высокую інтэнсіўнасць навучання;
- кожнаму вучню адчуваць сябе вольна, свабодна, таму што пры такім спосабе вывучэння кожны рухаецца ва ўласным тэмпе;
- фарміраваць такія чалавечыя якасці, як ветлівасць, павага, ўменне супрацоўнічаць.

Да адмоўных момантаў гэтай метадыкі можна аднесці тое, што яе

- можна выкарыстоўваць не на ўсіх відах заняткаў. Урокі па дадзенай тэхналогіі з’яўляюцца ўрокамі практычнага прымянення тэарэтычных ведаў і замацавання практычных уменняў. Такія калектыўныя заняткі даюць магчымасць вучням набываць навыкі рашэння задач, рухаючыся наперад рознымі тэмпамі і пастаянна падцягваць тых, хто саступае, сіламі саміх вучняў, а таксама вучацца рэальна ацэньваць свае магчымасці.
- наяўнасць шуму ў класе, але без яго не магчыма абысціся пры выкарыстанні тэхналогіі калектыўнай мыслядзейнасці.

Варыянты працы ў парах:

1. Статычная пара, якая аб’ядноўвае двух любых вучняў, што мяняюцца ролямі «настаўнік» – «вучань»; так могуць займацца два слабыя вучні, два моцныя вучні, моцны і слабы пры ўмове ўзаемнага месцавання. Праца арганізуецца так, каб увесь навучальны матэрыял быў паслядоўна прапрацаваны спачатку ў пазіцыі вучня, потым у пазіцыі настаўніка. Вызначана, што калі чалавек навучае іншых, ён запамінае да 95% вывучанага;

2. Дынамічная пара: абіраюць чацвярых навучэнцаў і рыхтуюць адно заданне, якое мае чатыры часткі; пасля падрыхтоўкі сваёй часткі задання і самакантролю школьнік абмяркоўвае заданне тройчы з кожным партнёрам, прытым што раз яму трэба змяняць логіку выкладу, акцэнты, тэмп і да т.п., г.зн. уллучаць механізм адаптацыі да іх індывідуальных асаблівасцяў;

3. Варыяцыйная пара, у якой кожны удзельнік групы атрымлівае сваё заданне, выконвае яго, аналізуе разам з настаўнікам, праводзіць узаема навучанне па схеме з астатнімі трыма таварышамі, у выніку кожны засвойвае чатыры порцыі навучальнага ўтрымання.

У асобна ўзятай пары можна вылучыць наступныя віды працы: абмеркаванне чаго-небудзь, супольнае вывучэнне новага матэрыялу, навучанне адзін аднаго, трэніроўка, праверка. На калектыўных навучальных занятках у рознаўзроўневых групах у навучэнцаў развіваюцца навыкі самаарганізацыі, самакіравання, самакантролю, самаацэнкі і ўзаемаацэнкі. Пры калектыўных спосабах навучання ў кожнага дзіцяці з'яўляецца магчымасць ажыццявіць індывідуальнае развіццё: навучэнцы рэалізуюць розныя мэты рознымі спосабамі і сродкамі за розны час; адначасова спалучаюцца ўсе чатыры арганізацыйныя формы навучання: індывідуальная, парная, групавая і калектыўная.

Групавая форма працы найболей мэтазгодная пры правядзенні практычных прац, лабараторных і прац-практыкумаў. Падчас такой працы максімальна выкарыстоўваюцца калектыўныя абмеркаванні вынікаў, узаемныя кансультацыі пры выкананні складаных вымярэнняў ці разлікаў. Усё гэта суправаджаецца інтэнсіўнай самастойнай працай.

Этапы работы ў парах пераменнага складу:

I. Арганізацыйны этап (па-за ўрокам).

Настаўнік павінен падрыхтаваць карткі па колькасці вучняў, падрыхтаваць Ліст уліку працы з карткамі, на якім пасля кожны вучань будзе выстаўляць адзнакі сваім таварышам.

II. Праца на ўроку.

I. Арганізацыйны этап: Перад урокам падзяліць дзяцей на групы, арыентуючыся на іх здольнасці, раздаць карткі.

II. На ўроку вучні садзяцца ў пары, а далей пачынаюць працаваць наступным чынам (алгарытм працы для вучня):

1. Раствлумач партнёру заданне першай часткі сваёй карткі, адкажы на яго пытанні, задай кантрольныя пытанні.

2. Выслухай тлумачэнні таварыша па першай частцы яго задання, задай яму пытанні, адкажы на яго кантрольныя пытанні.

3. Абмяняйся карткамі і выканайце кожны другое заданне новай карткі.

4. Праверце адзін у аднаго правільнасць выканання другога задання, знайдзіце і выпраўце памылкі. Выстаўце адзнакі.

5. Знайдзі новага партнёра, сядзь на тое месца, што вызвалілася, і пачынай працаваць з пункта 1.

III. Падвядзенне вынікаў. Пры падвядзенні вынікаў можна скарыстаць ацэнкі, якія выставілі вучні, дадаўшы да іх сваю адзнаку за працу ў пары і тлумачэнне матэрыялу. Вывесці сярэднюю.

Правілы пры арганізацыі парнай работы:

- Не прымушаць вучня, калі ён не хоча працаваць у пары. Лепш пасля высветліць прычыну адмовы ад працы.
- 10–15 хвілін сумеснай працы – гэта максімальны час. Калі час працы большы, то ўдзельнікі стамляюцца і эфектыўнасць зніжаецца.
- Не патрабаваць абсалютнай цішыні, але варта змагацца з выкрыкваннямі.

Другі від КМД – гэта **кааператыўна-групавая** вучэбная дзейнасць. Кааператыўна-групавая вучэбная дзейнасць – гэта форма арганізацыі навучання ў малых групах вучняў, аб'яднаных агульнай вучэбнай мэтай.

Пры такой арганізацыі навучання настаўнік кіруе працай кожнага вучня апасродкавана, праз задачы, якія ён ставіць перад групай.

Эстонскі вучоны Х. І. Ліймэте адзначаў наступныя асноўныя прынцыпы кааператыўна-групавога навучання:

- 1) Клас разбіваецца на некалькі невялікіх груп – ад 3 да 6 чалавек;
- 2) У межах кожнай групы паміж яе ўдзельнікамі размяркоўваюцца ролі;
- 3) Кожная група атрымлівае сваё заданне. Заданні могуць быць аднолькавыя для ўсіх груп альбо дыферэнцыраванымі;
- 4) Працэс выканання задання ў групе ажыццяўляецца на аснове абмену думкамі, ацэнкамі;
- 5) Выпрацаваныя ў групе рашэнні абмяркоўваюцца ўсім класам.

Галоўнымі асаблівасцямі групавой працы навучэнцаў на ўроку з'яўляюцца наступныя:

1. Клас падзяляецца на групы для рашэння пэўных навучальных заданняў;
2. Кожная група атрымлівае вызначанае заданне і выконвае яго разам пад прамым кіраўніцтвам лідара групы ці настаўніка;
3. Заданні ў групе выконваюцца тым спосабам, які дазваляе ўлічваць і ацэньваць індывидуальны ўнёсак кожнага удзельніка групы;
4. Склад груп нясталы, ён падбіраецца з улікам таго, каб з максімальнай эфектыўнасцю для калектыву маглі рэалізоўвацца навучальныя магчымасці кожнага ўдзельніка групы.

Такім чынам, тэхналогія КМД дазваляе вучням развіваць лагічнае мысленне, адстойваць свае погляды ў дыскусіях, развіваць камунікабельнасць, дае магчымасць больш поўна праявіць сябе ўсім: і выдатнікам, і непаспяховым, і лідарам, і аўтсайдарам. Да таго ж настаўніку даецца магчымасць палепшыць дысцыпліну ў класе, дамагчыся станоўчых адносінаў вучняў да прадмета і, магчыма, павысіць паспяховасць усяго класа за кошт перадачы ведаў выдатнікаў непаспяховым вучням у групе падчас дыскусій.

ПЫТАННІ:

1. Сутнасць тэхналогіі калектыўнай мыследзейнасці.
2. Праца ў парах пераменнага складу як разнавіднасць тэхналогіі калектыўнай мыследзейнасці; алгарытм тэхналогіі.
3. Сутнасць кааператыўна-групавой формы працы, яе эфектыўнасць.
4. Прымяненне тэхналогіі калектыўнай мыследзейнасці на розных ступенях навучання.

ЗАДАННІ:

1. Дайце разгорнутае азначэнне тэхналогіі калектыўнай мыследзейнасці. Назавіце 2–3 асноўныя адрозненні ў асобна-арыентаванай і калектыўнай тэхналогіях навучання, а калі ёсць, то і падабенствы.
2. Вызначце форму тэхналогіі калектыўнай мыследзейнасці, да якой адносіцца праца ў парах пераменнага складу. Раскажыце, што прадугледжвае такая праца.

3. Апішыце кааператыўна-групавую форму навучання ў тэхналогіі калектыўнай мыслядзейнасці.

4. Растлумачце прыныцы дзялення вучняў у чацвёрках падчас працы ў парах пераменнага складу.

5. Акрэсліце сутнасць звеннявой формы працы ў тэхналогіі калектыўнай мыследзейнасці.

6. Пералічыце часткі, з якіх складаецца картка падчас працы ў парах пераменнага складу, і ахарактарызуйце іх змест.

7. Вывучыце рэкамендаваную літаратура і выканайце тэставыя заданні.

1) Якое з азначэнняў звеннявой формы працы з'яўляецца правільным:
а) пастаянныя групы навучэнцаў выконваюць частка працы;
б) клас размяркоўваецца на часовыя групы для выканання агульнага задання;

в) клас загадзя дзеліцца на чацвёркі, кожнаму ўдзельніку групы даецца картка з заданнямі.

2) Як па-іншаму называецца брыгадная форма працы:
а) дыферэнцыравана-групавая; б) кааператыўна-групавая; в) звеннявая.

3) Картка кожнага вучня пры працы ў парах пераменнага складу падзелена на:

а) 5 частак; б) 3 часткі; в) 2 часткі; г) 4 часткі.

4) Частка Б у картках пры працы ў парах пераменнага складу заключае ў сабе:

а) тэорыю; б) уваходны кантроль; в) абагульненне; г) практыку.

5) У канцы ўрока пры працы пар пераменнага складу праходзіць:
а) работа над памылкамі; б) тлумачэнне складаных момантаў; в) абагульненне.

8. Складзіце карткі з часткамі А і Б, якія можна выкарыстаць падчас працы ў парах пераменнага складу пры вывучэнні тэм “Амонімы”, “Пазіцыйныя чаргаванні галосных і зычных у беларускай мове”, “Марфалагічнае словаўтварэнне ў беларускай мове”, “Ступені параўнання прыметнікаў”, “Аднародныя члены сказа”.

9. Падрыхтуйце выступленне на тэму: “Індывідуалізацыя і дыферэнцыяцыя як важнейшы фактар павышэння якасці адукацыі”; “Філасофскі стол” метадам калектыўнай мыслядзейнасці”.

10 ПРАЕКТНЫ МЕТАД У НАВУЧАННІ

Гісторыя метаду. Сутнасць паняцця “праект у навучанні”, яго асноўныя этапы: высвятленне зыходнай праблемы, фармуляванне мэты і стварэнне абстрактнага вобраза праектнага прадукту, папярэдняе планаванне работы. Дыдактычныя патрабаванні да зместу навучання як даследавання. Алгарытм вучэбнага даследавання. Этапы навучання даследаванню. Патрабаванні да праектнага прадукту, яго афармленне і абарона. Прамежкавы праект, выніковы праект, іх састаўныя часткі. Творчыя праекты. Мініпраект. 2-4

Літаратура

1. Вахрушева, Л.М. Применение проектного метода на уроках русского языка / Л.М. Вахрушева. // Русский язык. – 2007. – № 14.
2. Кавалевіч, М.С. Метад праектаў: арганізацыя прафесійнага самавызначэння // Народная асвета. – 2010. – № 1.
3. Круглова, О.С. Технология проектного обучения / О.С. Круглова. // Завуч. – 1999. – № 6.
4. Крысюк, Л.С. План-канспект урока па творчасці М.Багдановіча ў 8 класе (тэхналогія поўнага засваення ведаў) / Л.С. Крысюк. // Беларуская мова і літаратура. – 2005. – № 6.
5. Новикова, Т.А. Проектные технологии на уроках и во внеурочной деятельности / Т.А. Новикова. // Школьные технологии. – 2002. – № 2.
6. Николаенко, С.В. Инновационные технологии в языкознании и методике его преподавания: учеб.-метод. комплекс / С.В. Николаенко. – Витебск, 2014.
7. Орлова, Л.В. Образовательный проект в учебно-педагогическом процессе школы / Л.В. Орлова. – Мн., 2002.
8. Протчанка, В. У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В. У. Протчанка. – Мн., 2001.
9. Соколова, Ю.А. Учебный проект и возможности его реализации на уроках русского языка / Ю.А. Соколова. // Русский язык в школе. – 2008. – № 3.
10. Струпицкая, М.А. Новые педагогические технологии: учимся работать над проектами: рекомендации для учащихся, учителей и родителей / М.А. Струпицкая. – Ярославль, 2008.
11. Чечель, И. Метод проектов: субъективная и объективная оценка результатов / И. Чечель // Директор школы. – 1998. – № 4.

Праектны метада – гэта спосаб вырашэння пастаўленай задачы праз дэталёвую распрацоўку праблемы, якая павінна завяршыцца пэўным вынікам.

Праектнае навучанне ў першую чаргу звязана з метадам праектаў, які вядомы педагогічнай грамадскасці яшчэ і як метада праблем. Узнік ён у 20-я гг. ХХ-га ст. у ЗША. Амерыканскі філосаф, педагог Дж. Дзьюі, а пазней і яго вучань В.Х. Кіпартрык распрацавалі гэты метада як гуманістычны накірунак у філасофіі і адукацыі. Дж. Дзьюі прапанаваў усё навучанне будаваць на актыўнасці і практычнай дзейнасці саміх дзяцей, пры гэтым патрэбна ўлічваць іх асабістыя інтарэсы і жаданні ў такім пазнанні. Для таго, каб матываваць падлеткаў на іх асабістую зацікаўленасць і неабходнасць у ведах, вучоны зазначыў, што спачатку патрэбна паказаць ім вельмі важную і значную жыццёвую праблему, а каб вырашыць яе і атрымаць рэальны вынік, давядзецца выкарыстаць неабходны багаж новых ведаў, якія трэба будзе яшчэ набыць па пэўнай дысцыпліне. Адначасова з распрацоўкамі амерыканскіх педагогаў ідэі праектнага навучання ўзніклі і ў Расіі. Выдатны рускі філосаф М.Ф. Фёдараў распрацаваў прынцып адзінства тэарэтычных ведаў і практычнага дзеяння. У 1905 годзе рускі педагог С.Ц. Шацкі таксама арганізаваў невялікую групу супрацоўнікаў, якія імкнуліся актыўна выкарыстаць праектныя метады ў практыцы выкладання. Але ў 1931 годзе метада праектаў у СССР быў асуджаны пастановай ЦК ВКП(б) з-за недасатковай прадуманасці і павольнага ўкаранення ў школы.

Сёння ў аснову метаду праектаў пакладзена спалучэнне двух паняццяў – праекта і яго выніку, якія сарыентаваны на самастойную дзейнасць школьнікаў – індывідуальную, парную і групавую.

Праект – гэта не даклад, не рэферат і нават не навуковае даследванне. У педагогіцы праектам прынята лічыць тэхналогію вырашэння пэўнай практычнай праблемы і стварэнне пэўнага прадукту. Так, праектам у агульнаадукацыйнай установе можа быць стварэнне настаўнікам беларускай мовы і літаратуры школьнага тэатра, фальклорнага калектыву, літаратурнага музея, літаратурна-музычнай кампазіцыі, школьнай рэдакцыі насценнай газеты ці часопіса, мастацкай студыі, літаратурнага клуба, камп’ютарнага сайта і г.д.

Тэматыка вучнёўскіх праектаў можа быць звязана з адной прадметнай галіною – манапраект. Ён выконваецца на матэрыяле аднаго канкрэтнага школьнага прадмета ці несці міждысцыпліны характар – міжпрадметны, калі інтэгруецца разнастайная тэматыка некалькіх прадметаў (напрыклад, беларуская літаратура і гісторыя Беларусі; беларуская літаратура і сусветная мастацкая культура; беларускі фальклор, літаратура, жывапіс і музыка Беларусі). Але пры падборы тэмы праекта настаўнік павінен арыентавацца на асабістыя інтарэсы, магчымасці школьнікаў і на практычную значнасць абранага праекта для адпаведнага вучнёўскага калектыву.

У праектным навучанні можна ўстанавіць парадак дзеянняў, які так ці інакш рэалізуецца пры выкананні навучальных праектаў розных тыпаў.

Падрыхтоўка. Выкладчык выбірае тэму праекта; вызначае яго тып, колькасць удзельнікаў; прадумвае магчымыя праблемы, якія ён прапануе даследаваць навучэнцам у рамках выбранай тэмы. Выкладчык арганізуе абмеркаванне тэмы і мэты даследавання, дапамагае навучэнцам паставіць прыватныя праблемы для даследавання. Гэта дае магчымасць вызначыць тэматыку падпраектаў, формы прадстаўлення гатовага праекта, крытэрыі адзнакі вынікаў і ход работы.

Планаванне. Найважнейшая задача на дадзеным этапе – стварэнне праектных груп, якія будуць выконваць часткі агульнага праекта.

Даследаванне. Самастойная работа ўдзельнікаў па сваіх індывідуальных або групавых частках праекта і планах. У залежнасці ад тэмы праекта характар работы будзе істотна розніцца. Напрыклад, у даследчых праектах дзейнасць навучэнцаў можа ўключаць вывучэнне літаратуры, фармулёўку гіпотэз, вылучэнне асноўных ідэй і вызначэнне напрамкаў работы, правядзенне тэарэтычных адзнак, пабудову матэматычнай мадэлі з’явы, планаванне і правядзенне эксперыменту, апрацоўку яго вынікаў. Выкладчык ажыццяўляе каардынацыю дзейнасці груп, арганізуе прамежкавыя абмеркаванні атрыманых даных у групах, праводзіць індывідуальныя і групавыя кансультацыі. Могуць брацца кансультацыі іншых спецыялістаў.

Аналіз і абагульненне. На гэтым этапе навучэнцы рыхтуюць індывідуальныя, групавыя справаздачы ці, калі ўвесь клас працуе над адным агульным праектам, – агульнакласную справаздачу.

Прэзентацыя праекта. Дадзены этап можа быць арганізаваны як святочнае мерапрыемства з запрашэннем гасцей. У гэтым выпадку мэтазгодна для ўсіх распрацоўшчыкаў праекта (праектаў) і гасцей падрыхтаваць і растыражываць праграмы абароны са сціслымі анатацыямі да праектаў. Магчыма папярэдняе рэцэнзаванне работ навучэнцаў і азнаямленне са справаздачамі спецыяльна запрошаных на абарону апанентаў. Варта паклапаціцца аб падрыхтоўцы раздаточных матэрыялаў, якія дапамогуць прысутным глыбей зразумець асноўныя палажэнні даклада.

Працуючы над праектам, навучэнцы могуць самастойна мысліць, праяўляць ініцыятыву, генерыраваць ідэі, бачыць і вырашаць праблемы, ставіць мэты, праяўляць лідарскія якасці, прымяняць веды з розных крыніц, прагназаваць вынікі, прадугадваць магчымыя наступствы розных варыянтаў рашэння праблем, вызначаць прычынна-выніковыя сувязі, абагульняць, сістэматызаваць даныя. Такім чынам, ад навучэнцаў патрабуецца валоданне цэлым наборам творчых, пазнавальных і арганізацыйных уменняў. Пры гэтым важна заўважыць, што дадзеныя здольнасці паспяхова фарміруюцца якраз у працэсе праектнай дзейнасці навучэнцаў.

ПЫТАННІ:

1. Гісторыя праектнага метаду.
2. Сутнасць паняцця “праект у навучанні”, яго асноўныя этапы: высвятленне зыходнай праблемы, фармуляванне мэты і стварэнне абстрактнага вобраза праектнага прадукту, папярэдняе планаванне работы.
3. Дыдактычныя патрабаванні да зместу навучання як даследавання. Алгарытм вучэбнага даследавання. Этапы навучання даследаванню. Патрабаванні да праектнага прадукту, яго афармленне і абарона.
4. Прамежжавы праект, выніковы праект, іх састаўныя часткі. Творчыя праекты. Мініпраект.

ЗАДАННІ:

1. Вывучыце рэкамендаваную літаратуру і адкажыце на тэставыя пытанні:

- 1) Што такое «праект»? Якія крытэрыі класіфікацыі праектаў?
- 2) Дзе і калі ўзнік праектны метаду? Растворыце яго сутнасць.
- 3) Заснавальнік праектнага метаду:
а) Дж. Дзюнон; б) М.М. Шанскі; в) Я.А. Каменскі; г) С.Т. Шацкі.
- 4) Праектны метаду быў забаронены ЦК КП (б) у:
а) 1933; б) 1939; в) 1931; г) 1950.
- 5) Тыпы праектаў па дамінуючай дзейнасці:
а) ролевыя; б) практыка-арыентаваныя; в) прадметна-арыентаваныя;
г) палявыя.
- 6) Тыпы праектаў па працягласці:
а) кароткатэрміновыя; б) за чвэрць; в) гадавыя; г) аднадзённыя.
- 7) Выберыце лішняе: Праблема – Праектаванне (планаванне) – Тэма – Пошук інфармацыі – Прадукт – Прэзентацыя.
- 8) Устаўце прапушчаныя словы:
Навучальны праект – гэта комплекс пошукавых, ..., разліковых, і іншых відаў работ, што выконваюцца ... самастойна з мэтай практычнага або тэарэтычнага рашэння
- 9) Суаднесце віды праектаў з іх этапамі і растлумачце змест этапаў.

1) прамежкавы праект.	а) тэарэтычны этап;
2) выніковы праект.	б) практычны этап;
	в) эксперыментальны этап;
	д) даследчы этап;
	г) абарона праекта.

10) Які этап праекта мае наступны змест: «Самастойная праца вучняў, абмеркаванне заданні кожнага і атрыманых вынікаў»:

а) аналітычны; б) практычны; в) прэзентацыйны; г) пошукавы.

11) Кантрольны этап праекта прадугледжвае:

а) аналіз вынікаў, карэкціроўка, ацэнка якасці работы;

б) афармленне канчатковых вынікаў;

в) аналіз наяўнай інфармацыі, пакрокавае планаванне работы;

г) падрыхтоўку да абароны.

12) Навукова-даследчыя праекты можна выкарыстоўваць у:

а) 5–6 класах; б) 7–8 класах; в) 9–11 класах; г) ва ўсіх класах.

13) Сутнасць творчага праекта заключаецца ў:

а) абмеркаванні атрыманых вынікаў з выкарыстаннем метадаў сучаснай навукі;

б) накіраванасці на сацыяльныя інтарэсы саміх удзельнікаў праекта;

в) максімальна свабодным і нетрадыцыйным падыходзе да афармлення вынікаў;

г) зборы інфармацыі аб якім-небудзь аб'екце, з'яве і яе аналізе.

14) Творчыя праекты можна прапаноўваць у:

а) 5–6 класах; б) 7–8 класах; в) 9–11 класах; г) ва ўсіх класах.

15) Мініпраекты разлічаны на:

а) адзін урок; б) адзін тыдзень; в) адзін месяц; г) адну чвэрць.

2. Складзіце прыкладную тэматыку інфармацыйнага, ролевага, практыка-арыентаванага, творчага, даследчага праекта для вучняў 5–11 класаў (напрамак – лінгвакультурнае развіццё вучняў).

3. Падрыхтуйце 4 творчыя і 4 традыцыйныя праекты абранай тэматыкі. Падрыхтуйцеся да абароны праектаў у групе.

11 МОДУЛЬНАЯ ТЭХНАЛОГІЯ НАВУЧАННЯ

Модуль, яго сутнасць і склад. Модульная праграма, комплексная дыдактычная мэта, інтэгральныя дыдактычныя мэты, прыватныя дыдактычныя мэты, навучальныя элементы як этапы модульнай тэхналогіі. 2-4

Літаратура

1. Бабко, Г.И. Модульные технологии обучения: теория и практика проектирования / Г.И. Бабко. – Мн., 2010.
2. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В.П. Беспалько. – М., 1985.
3. Буцэнка, А. Функцыянальная стылістыка: Блочная тэхналогія навучання. 11 клас / А. Буцэнка. // Роднае слова. – 2003. – № 3.
4. Валочка, Г.М. Лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення школьнікаў пры навучанні беларускай мове / Г.М. Валочка. – Мінск, 2008.

5. Инусова, Х.М. Модульное обучение – что это такое? / Х.М. Инусова // Школьные технологии. – 1998. – № 2.
6. Ксензова, Г.Ю. Перспективные школьные технологии / Г.Ю. Ксензова. – М., 2000.
7. Левитес, Д.Г. Практика обучения современным образовательным технологиям / Д.Г. Левитес. – М., 1998.
8. Мацвеева, Я. Развітанне з марфалогіяй: Урок-залік па тэхналогіі адаптыўнай школы. 7 клас / Я. Мацвеева // Роднае слова. – 2003. – № 3.
9. Мачэль, А. Выпрабаванне вайной: Урок-канферэнцыя па аповесці «Жураўліны крык» Васіля Быкава. 7 клас / А. Мачэль // Роднае слова. – 2004. – № 1.
10. Николаенко, С.В. Инновационные технологии в языкознании и методике его преподавания: учеб.-метод. комплекс / С.В. Николаенко. – Витебск, 2014.
11. Третьяков, П.И. Технология модульного обучения в школе / П.И. Третьяков, И.Б. Сенновский. – М., 1997.

Модульнае навучанне ўзнікла як альтэрнатыва традыцыйнаму яшчэ на пачатку 1960-х гг. XX ст. у навучальных установах ЗША і Заходняй Еўропы. Асаблівасці праектавання і рэалізацыі гэтага метаду даволі шырока пададзены ў манаграфіях расійскіх вучоных П. Трацякова, Т. Шамавай, Д. Левітэса і інш. Апошнім часам у сувязі з рэфармаваннем сістэмы адукацыі модульнае навучанне набывае папулярнасць і сярод настаўніцтва Беларусі. Асаблівую ўвагу прыцягвае асноўная мэта такой тэхналогіі – поўнае засваенне школьнікамі навучальнага праграмага матэрыялу, развіццё ў іх навыкаў самаадукацыі, самавыхавання і фармавання камунікатыўных здольнасцяў.

Найбольш ёмістае азначэнне паняцця «модуль» у педагогіцы, на нашу думку, даў расійскі вучоны-педагог Д. Левітэс: «Модуль – гэта мэтавы функцыйны вузел, у якім навучальны змест і тэхналогія авалодання ім аб'яднаны ў сістэму высокага ўзроўню цэласнасці».

Такім чынам, модульнае навучанне – такая форма арганізацыі працэсу, пры якой вучань працуе з праграмай, што складаецца з модуляў. Сутнасць модульнага навучання: вучань поўнасцю самастойна (альбо з некаторай дапамогай настаўніка) дасягае канкрэтных мэт вучэбнай пазнавальнай дзейнасці ў працэсе работы з модулем.

Блокі-модулі могуць быць трох тыпаў: пазнавальныя, аперацыйныя і змешаныя. *Пазнавальныя*, ці *інфармацыйныя*, выкарыстоўваюцца настаўнікам на ўроках тлумачэння новага матэрыялу або пры вывучэнні асноў асобных навук. *Аперацыйныя* ўжываюцца з мэтай фарміравання і развіцця ў школьнікаў пэўных спосабаў дзеяння, аперацый. *Змешаныя* блоккі-модулі, як сведчыць сама назва, аб'ядноўваюць у сабе адначасова першы і другі тыпы. У навучальных установах найбольш папулярны змешаны тып.

У час канструявання блокаў-модуляў паводле пэўнай тэмы метадысты прапануюць настаўніку мовы і літаратуры выкарыстоўваць наступныя кампаненты:

- 1) дакладна сфармуляваная навучальная агульная ці спецыяльная мэта;
- 2) спіс неабходнай літаратуры, абсталявання, матэрыялаў;
- 3) наяўнасць па адпаведнай тэме ўрока сціслага канкрэтнага інфармацыйнага тэксту, які можа суправаджацца схемамі, ілюстрацыямі;
- 4) наяўнасць разнастайных практыкаванняў і заданняў для выпрацоўкі ў вучняў неабходных навыкаў і ўменняў і метадычныя парады па іх выкананні;

5) наяўнасць розных форм праверачнай работы, змест якой павінен дакладна адпавядаць тым задачам, што былі пастаўлены ў дадзеным навучальным элеменце.

З мэтай паспяховага выкарыстання модульнага навучання на ўроках мовы і літаратуры выкладчыку неабходна прытрымлівацца наступных правілаў:

1) уводзіць модулі ў навучальны працэс паступова, пажадана пачынаць толькі з элементаў, асабліва на пачатковым этапе;

2) у змесце блокаў тэкст павінен быць запісаны так, быццам настаўнік гутарыць з вучнем, выклікае яго на разважанні, арыентуе на поспех;

3) выкарыстоўваць калектыўныя спосабы навучання, скіроўваць школьнікаў на ўзаемадапамогу, развіваць камунікатыўныя здольнасці падлеткаў.

Як сведчаць даследчыкі модульнай тэхналогіі і як паказвае настаўніцкі вопыт, яе прымяненне дазваляе скараціць час навучальнага курса на 30%.

Станоўчая роля модульнага навучання звязана з усведамленнем перспектывы навучання кожным вучнем. Пачатак модуля змяшчае апісанне інтэграванай мэты, пачатак яго элемента – апісанне прыватнай мэты. Праграма вызначае блізкія, сярэднія і далёкія перспектывы.

Прынцыповыя адрозненні модульнага навучання ад іншых сістэм навучання заключаюцца ў наступным. Па-першае, змест навучання прадстаўлены ў закончаных самастойных комплексах (інфармацыйных блоках), засваенне яго павінна адбывацца ў адпаведнасці з мэтай навучання. Дыдактычная мэта фарміруецца для вучняў і ўтрымлівае ў сабе ўказанне не толькі на аб'ём матэрыялу, які вывучаецца, але і на ўзровень яго засваення. Акрамя таго, кожны вучань атрымлівае ад настаўніка ў пісьмовай форме парады: як больш рацыянальна дзейнічаць, дзе знайсці вучэбны матэрыял і інш. Па-другое, модульнае навучанне мяркуе змяненне форм зносін настаўніка з вучнямі. Настаўнік ажыццяўляе з вучнямі зносіны як пры дапамозе модуляў, так і непасрэдна – з кожным вучнем індывідуальна. Адносіны настаўніка і вучняў становіцца больш парытэтнымі. Па-трэцяе, кожны вучань працуе большую частку часу самастойна, вучыцца мэтавызначэнню, планаванню, арганізацыі, кантролю і ацэнцы сваёй дзейнасці. Такім чынам, кожны можа вызначыць узровень сваіх ведаў, убачыць прабелы ў ведах і ўменнях.

Выкарыстанне модульнага навучання цалкам мяняе формы зносін настаўніка з вучнямі: са звычайнага інфармацыйнага рэжыму выкладання педагог пераходзіць у рэжым кансультавання і кіравання вучэбнай дзейнасцю.

Рэалізацыя модульнай тэхналогіі прадугледжвае тры цыклы:

- цыкл першаснага азнаямлення з новым матэрыялам;

- цыкл аўдыторнай самастойнай або пазакласнай працы і самакантролю;

- цыкл выніковага кантролю. Выніковы кантрольны тэст па ўсім пройдзеным матэрыяле. Аналіз праведзенай працы.

У першым цыкле настаўнік знаёміць вучняў з асаблівасцямі работы па модульнай тэхналогіі, паведамляе мэты і задачы работы з модулем і падмодулямі (блокамі), раздае

«даведнікі» і тлумачыць навучальны матэрыял, які змяшчаецца ў іх, тлумачыць, дзе знайсці неабходную інфармацыю, паказвае, як выконваць заданні і тэсты, паведамляе тэрміны выканання працы.

Другі цыкл з'яўляецца цэнтральным, менавіта ў ім заключана поўная тэхналогія саманавучання і самакантролю. Матэрыял для засваення, складзены ў зразумелыя для навучэнцаў блокі, прадастаўляецца кожнаму вучню для самастойнай працы. У «даведніку» вучань знаходзіць і самастойна замацоўвае апорны канспект матэрыялу, які тлумачыўся ў класе, робіць серыю практыкаванняў па яго засваенні, знаёміцца з патрабаваннямі і планам праектнага задання (калі яно прадугледжана як завяршальны этап засваення модуля), высвятляе тэрміны працы над модулем і час правядзення выніковага тэсту. У завяршэнні другога цыклу настаўнік сумесна з вучнямі абагульняе самастойна вывучаны матэрыял, аналізуе змест заданняў прыкладнага выніковага тэсту «даведніка» і паведамляе аб пераходзе да завяршальнага этапу працы.

Трэці цыкл – гэта цыкл выніковага кантролю вывучанага модуля, выкананне ў класе выніковага кантрольнага тэсту па ўсім пройдзеным матэрыяле і праверка яго па наступных крытэрыях: 90% выканання заданняў – «выдатна»; 70–75% – «добра»; 50–55% – «задавальняюча». Завяршае цыкл аналіз вынікаў працы і высвятленне думкі вучняў аб эфектыўнасці работы па модульнай тэхналогіі.

Такім чынам, модульная тэхналогія заснавана на галоўнай ідэі: вучань павінен *вучыцца сам*, а настаўнік будзе ажыццяўляць *кіраванне* яго вучэннем – матываваць, арганізоўваць, каардынаваць, кансультаваць і кантраляваць.

ПЫТАННІ:

1. Модуль, яго сутнасць і склад. Асноўны прынцып модульнага навучання.
2. Адрозненні модульнай тэхналогіі ад іншых сістэм навучання.
3. Модульная праграма, комплексная дыдактычная мэта, інтэгральныя дыдактычныя мэты, прыватныя дыдактычныя мэты, навучальныя элементы як этапы модульнай тэхналогіі.
4. Крытэрыі стварэння модуля.
5. Перавагі модульнага навучання.

ЗАДАННІ:

1. Вывучыце рэкамендаваную літаратуру і выканайце тэставыя заданні:

- 1) Модульная тэхналогія навучання заснавана на прынцыпе:
 - а) вучань павінен вучыцца, а настаўнік абавязаны ажыццяўляць кіраванне яго вучэннем;
 - б) вучань павінен вучыцца, а настаўнік абавязаны выконваць функцыю транслятара;
 - в) вучань нічога не робіць самастойна, а толькі атрымлівае веды ад настаўніка ў гатовым выглядзе.

2) Суаднесце наступныя паняцці:

а) прыватныя дыдактычныя мэты	1) для усяго ўрока
б) інтэгральныя дыдактычныя мэты	2) для модуля
в) комплексная дыдактычная мэта	3) для вучэбнага элемента

- 3) Выберыце правільнае вызначэнне модуля:
- а) разуменне, захаванне ў памяці і ўменне прайграць асноўныя факты навукі і тэарэтычныя абагульненні, якія з іх вынікаюць;
 - б) канструяванне навучальнага працэсу з гарантаваным дасягненнем мэты;
 - в) мэтавы функцыянальны вузел, у якім у сістэму высокага ўзроўню цэласнасці аб'яднаны навучальны змест і тэхналогія авалодання ім;
 - г) самастойнае авалоданне ведамі, уменнямі, навыкамі, ўдасканаленне свайго культурнага ўзроўню.
- 4) Якога правіла няма ва ўжыванні модуля на арганізацыйным этапе:
- а) уваходны кантроль перад кожным модулем;
 - б) увядзенне модуля ў навучанне павінна ажыццяўляцца паступова;
 - в) пры выяўленні прабелаў ці нізкага ўзроўню ведаў пры ўваходным і выходным кантролі па модулі прадугледжана адпаведная карэкцыя;
 - г) вылучэнне ІДМ для кожнага модуля.
- 5) У модуль не ўваходзіць:
- а) метадычнае кіраўніцтва па дасягненню мэты;
 - б) мэтавы план дзеянняў;
 - в) банк інфармацыі;
 - г) кантроль.
- б) Пры модульным навучанні змяняецца форма зносін; яна ажыццяўляецца праз:
- а) кантроль; б) ІДМ; в) модулі і асабістую камунікацыю; г) навучальныя элементы.
- 7) Суаднясіце вучэбныя элементы і іх змест:

а) ВЭ-апошні	1) падагульненне, рэзюмэ
б) ВЭ-0	2) кантроль
в) ВЭ-перадапошні	3) ПДМ

2. Распрацуйце модульныя праграмы па вывучэнні тэм “Арфаэпічныя нормы беларускай мовы”, “Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання”, “Пазіцыйныя і гістарычныя чаргаванні зычных”, “Марфалагічны прынцып напісання ў беларускай мове”, “Правапіс канчаткаў назоўнікаў 2-га скланення”, “Спражэнне дзеясловаў”, “Віды сінтаксічнай сувязі ў словалучэннях”, “Складаназалежныя сказы, іх тыпы”, “Знакі прыпынку ў сказах з простаю мовай”. Прытрымлівайцеся наступнага алгарытму:

1. Вылучыце асноўныя навуковыя ідэі тэмы.
2. Пазнаёмцеся са зместам тэмы і яе падачай у школьным падручніку.
3. Структуруйце гэты змест вакол вылучаных ідэй у блокі.
4. Сфармулюйце комплексную дыдактычную мэту (КДМ).
5. На аснове КДМ сфармулюйце інтэгральныя дыдактычныя мэты і складзіце да іх модулі.

Падрыхтуйцеся абараняць складзеныя модульныя праграмы на занятках.

12 КАМП'ЮТАРНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ Ў НАВУЧАННІ

Мультымедыятэхналогіі. Праца з малюнкамі, відэапаказам, анімацыяй, тэкстам, гукавым радам. Праграмы Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint. Тэхніка стварэння прэзентацыі з дапамогай праграмы Презі. Дыстанцыйнае навучанне. Сістэма дыстанцыйнага навучання Moodle, яе магчымасці. Стварэнне слоўніка, лекцыі, тэсту, заданні для практычнай працы. Выкарыстанне малюнкаў, відэаматэрыялу. Стварэнне відэаканфэрэнцыі. 2-6

Літаратура

1. Анисимов, А.М. Работа в системе дистанционного обучения Moodle. Учебное пособие / А.М.Анисимов. – Харьков, 2008.
2. Белозубов, А.В. Система дистанционного обучения Moodle: Учебно-методическое пособие / А.В. Белозубов, Д.Г. Николаев. – СПб., 2007.
3. Быкаўцава, І. Слоўнікавыя дыктоўкі на ЭВМ / І. Быкаўцава // Роднае слова. – 2002. – № 5.
4. Галузо, И.В. Методика реализации обучающей функции тестов в среде MOODLE / И.В. Галузо, В.В. Небышинец, П.А. Сташулёнок // Современное образование Витебщины. – 2013. – № 1.
5. Галузо, И.В. Структура дистанционного обучения школьников и методическое сопровождение учебного процесса в среде MOODLE / И.В. Галузо, А.В. Лукомский, В.В. Небышинец // Актуальные проблемы естественных наук и их преподавания. – Могилев, 2013.
6. Гильмутдинов, А.Х. Электронное образование на платформе MOODLE / А.Х. Гильмутдинов, Р.А. Ибрагимов, И.В. Цивильский. – Казань, 2008.
7. Жуковіч, М.М. Тэорыя і практыка выкарыстання тэставай тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры / М.М. Жуковіч // Беларуская мова і літаратура. – 2010. – № 8.
8. Казлова, А. У. Камп'ютарная падтрымка ўрокаў беларускай мовы і літаратуры / А. У. Казлова // Беларуская мова і літаратура. – 2008. – № 12.
9. Минич, О.А. Информационные технологии в образовании / О.А.Минич. – Мн., 2008.
10. Пунчик, В.Н. Интернет-ресурсы в работе педагога / авт.-сост. В.Н. Пунчик, Е.П. Семёнова, М.В. Короткевич. – Мн., 2010.
11. Пунчик, В.Н. Мультимедийное сопровождение учебного процесса / авт.-сост. В.Н. Пунчик, А.Р. Борисевич, Н.Н. Пунчик. – Мн., 2009.
12. Пунчик, Н.Н. Урок-презентация в современной школе / авт.-сост. Н.Н. Пунчик, В.Н. Пунчик, А.Р. Борисевич. – Мн., 2012.
13. Сасімовіч, А. Складаназалежныя сказы з акалічнаснымі даданымі: Урок з выкарыстаннем камп'ютэра. 9 клас / А. Сасімовіч // Роднае слова. – 2005. – № 11.
14. Энгель, В. Moodle для новичков. Обзор возможностей Moodle в вопросах и ответах / В. Энгель. Moodle Center, 2012.
15. <http://moodle-center.ru/lib>
16. <http://www.slideshare.net/SergeiUrban/moodle7>
17. <https://smartresponder.ru/user/files/63727/959246809/moodle-q-and-a.pdf>

Камп'ютарныя тэхналогіі навучання – гэта сукупнасць метадаў, прыёмаў, спосабаў стварэння ўмоў для работы настаўнікаў на аснове камп'ютарнай тэхнікі, сродкаў тэлекамунацыйнай сувязі і інтэрактыўнага праграмнага прадукту, якія мадэліруюць частку функцый педагога па прадстаўленні, перадачы і зборы інфармацыі, арганізацыі кантролю і кіравання пазнавальнай дзейнасцю. Інакш кажучы, камп'ютарныя тэхналогіі навучання – гэта працэсы падрыхтоўкі і перадачы інфармацыі навучэнцу, сродкам ажыццяўлення якіх з'яўляецца камп'ютар. Іх

выкарыстанне дазваляе відазмяніць працэс навучання ў цэлым, рэалізаваць яго асобна-арыентаваную мадэль, дае магчымасць інтэнсіфікаваць заняткі і арганізаць самастойную работу вучняў. Яны патрабуюць змянення формы і ўзаемаадносін выкладчыка і вучня, ператвараючы навучанне ў дзелавое супрацоўніцтва, што павышае індывідуальнасць і інтэнсіўнасць, вядзе да неабходнасці пошуку новых мадэляў заняткаў, пашырае магчымасці творчага развіцця. Авалоданне камп'ютарнымі навыкамі, уменне карыстацца сродкамі інтэрнэта дазваляе сучаснаму настаўніку пашыраць сваё інфармацыйна-адукацыйнае асяроддзе, стварае ўмовы для прафесійнага росту і самаадукацыі, дазваляе выкарыстоўваць інтэрнэт-рэсурсы ў сваёй педагагічнай дзейнасці, камунікаваць з калегамі, абменьвацца вопытам.

Развіццё інфармацыйных тэхналогій і камп'ютарнай тэхнікі адкрывае новыя магчымасці ўдасканалення педагагічных тэхналогій і методых навучання. Выкарыстанне інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій і электронных сродкаў навучання ў адукацыйным працэсе накіравана на павышэнне эфектыўнасці і якасці навучання навучэнцаў. Аднак інфарматызацыя адукацыі – гэта не толькі ўстаноўка камп'ютараў у школах і падключэнне да сеткі інтэрнэт, але і працэс змены зместу, метадаў і арганізацыйных форм навучання.

Можна вылучыць прычыны, якія перашкаджаюць эфектыўнаму выкарыстанню камп'ютарных тэхналогій у выкладанні. Па-першае, адсутнасць у школе і ў асабістым карыстанні вучняў і настаўнікаў неабходнай колькасці камп'ютарнай тэхнікі. Настаўнікі практычна не маюць магчымасці праводзіць заняткі па сваім прадмеце ў камп'ютарных класах. Па-другое, адсутнасць настаўнікаў, падрыхтаваных на досыць высокім узроўні ў галіне валодання камп'ютарнай тэхнікай.

Інфармацыйныя тэхналогіі дазваляць ажыццявіць індывідуальны падыход у навучанні вучняў, нягледзячы на вялікую напаўняльнасць класаў, ахапіць большы аб'ём матэрыялу без страты якасці засваення ведаў; дапамогуць палегчыць настаўніку працэс правядзення кантролю ведаў навучэнцаў, зацікавіць вучняў у вывучэнні прадмета і стварыць умовы для самаадукацыі, павысіць пазнавальную актыўнасць, зрабіць набываемыя веды і ўменні больш асэнсаванымі і трывалымі.

У сваёй працы настаўнік мае магчымасць актыўна карыстацца праграмай *Microsoft Word*. Гэта стварэнне планаў каляндарных, планаў паўрочных, рознаўзроўневых заданняў, праверачных, тэставых работ. Усе свае дакументы можна захоўваць у камп'ютары, што вельмі зручна і эканоміць час: пры неабходнасці адкрываецца той ці іншы дакумент, уносяцца неабходныя карэктывы і друкуецца. Карыстаючыся праграмай *Microsoft PowerPoint*, можна ствараць прэзентацыі, асвойваць урокі-прэзентацыі і стварэнне фотаальбома. Ёсць *тэставыя* праграмы, якія можна самому напаўняць зместам.

Тэст 2000. Складальнік мае магчымасць сам выбіраць колькасць пытанняў, колькасць варыянтаў адказаў, час на выкананне. Пры выкананні ёсць магчымасць прапуськаць пытанні, потым варочацца да іх. Пры паўторным выкананні пытанні змяняюць

сваю паслядоўнасць. Праграму можна прыстасаваць як да ўрокаў мовы, так і да ўрокаў літаратуры.

Тэст ІКТС (Інтэграваная кантрольна-тэставая сістэма). Складальнік можа выбіраць колькасць пытанняў, колькасць адказаў і іх варыянты, час на выкананне, ёсць магчымасць уставіць малюнак. Але ў складанні займае больш часу.

Магчымасці інтэрнэта: ёсць *шэраг сайтаў*, дзе можна ўзяць інфармацыю пра помнікі архітэктуры, музеі, музычныя калектывы, ёсць каталог беларускай мастацкай літаратуры, каталог рэсурсаў, прысвечаных беларускай мове. Як дадатак павінен быць і прынтар, каб можна было вывесці на паперу неабходныя дакументы, фотаздымкі.

Самастойна створаныя настаўнікам інфармацыйныя і адукацыйныя распрацоўкі могуць выкарыстоўвацца для франтальнага, групавога і індывідуальнага навучання ў адукацыйнай установе, а таксама для самастойнай працы вучняў дома.

Апошнім часам у педагагічным друку ўсё часцей сустракаюцца публікацыі пра **дыстанцыйнае навучанне**, электронны падручнік ці інтэрнэт-урок, якія, як сцвярджаюць навукоўцы, у ХХІ ст. стануць самай эфектыўнай формай навучання і падрыхтоўкі спецыялістаў. Заняткі аб'ядноўвае тое, што арганізуюцца яны на базе камп'ютарных тэхналогій, такіх, як інтэрнэт, электронная пошта, тэлебачанне і інш. Дзякуючы доступу ў інтэрнэт сучасныя школьнікі і студэнты могуць засвоіць праграму, атрымаць неабходны навучальны матэрыял практычна па любой дысцыпліне ў электронным ці друкаваным выглядзе і – самае важнае – авалодаць ім самастойна, без выкладчыка. Роля настаўніка тут змяняецца на ролю кансультанта, партнёра па творчым пошуку. На яго ўскладаюцца функцыі каардынацыі працэсу і карэкцыі курса. З дапамогай інтэрнэта навучэнец на значнай адлегласці і не выходзячы з дому можа ўжо сёння адкрыць сайты электронных бібліятэк і за лічаныя секунды знайсці патрэбныя раздзел кнігі, параграф, цытату, кінафільм, табліцу ці мастацкі твор. Камп'ютарная сістэма таксама дае вучню мажлівасць на адлегласці правесці ведыпа вывучанай тэме, выявіць дапушчаныя памылкі і атрымаць адпаведныя рэкамендацыі.

Характэрнай асаблівасцю дыстанцыйнага навучання з'яўляецца тое, што вучні могуць не наведваць заняткі ў навучальнай установе, а выбіраць для працы зручныя для сябе час, месца і тэмп.

Настаўнік ужо цяпер можа выкарыстаць інтэрнэт як дапаможны сродак на занятках ці арганізаваць асобны інтэрнэт-урок. Напрыклад, сёння ёсць рэсурсы, прысвечаныя класікам беларускай літаратуры: Максіму Багдановічу (<http://bogdanovich149.narod.ru>), Уладзіміру Караткевічу (<http://uladzimir-karatkevich.iatp.by>) і Васілю Быкаву (www.bykau.by.ru).

ПЫТАННІ:

1. Мультымедыятэхналогіі. Праграмы Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint. Праца з малюнкамі, відэапаказам, анімацыяй, тэкстам, гукавым радам. Выкарыстанне малюнкаў, відэаматэрыялу. Стварэнне крыжаванак з дапамогай камп'ютарных праграм.

2. Дыстанцыйнае навучанне, яго станоўчыя і адмоўныя бакі. Сістэмы дыстанцыйнага навучання, іх магчымасці. Вэб-заняткі, вэб-чаты. Падрыхтоўка і правядзенне відэаканфэрэнцый, вэбінараў.

3. Сістэма дыстанцыйнага навучання Moodle, яе магчымасці.

ЗАДАННІ:

1. Акрэсліце перавагі і недахопы выкарыстання камп'ютарных навучальных сістэм.

2. Падрыхтуйце з дапамогай праграмы Microsoft Word лекцыйны і практычны матэрыял па адным з раздзелаў курса “Беларуская палеаграфія”. Дапоўніце матэрыял відэарадам, гукарадам, анімацыяй малюнкамі.

3. Пры дапамозе праграмы Microsoft Excel распрацуйце табліцу ўліку практычнай працы на ўроку і працы ў чвэрці (семестры). Прадумайце спосаб вывядзення сярэдняга бала за вусныя адказы, кантрольныя заданні, модулі.

4. Азнаёмцеся з тэхнікай стварэння прэзентацый у праграме PowerPoint. Вывучыце тэхналогію стварэння трыгера і распрацуйце прэзентацыю па адной з тэм курса “Сучасная беларуская мова”. Трыгер - сродак анімацыі праграмы PowerPoint, які дазваляе задаць умову ці час дзеяння вылучанаму элементу. Пры гэтым анімацыя запускаяецца пры кліку мышы.

5. Азнаёмцеся з тэхнікай стварэння прэзентацыі з дапамогай праграмы Presi. Падрыхтуйце ў гэтай праграме прэзентацыю па адной з тэм курса “Уводзіны ў мовазнаўства”.

6. Вывучыце алгарытм і стварыце крыжаванку з дапамогай праграмы EclipseCrossword.

7. Распрацуйце дыстанцыйны курс па дысцыпліне “Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы”. Размясціце створаны курс ў абалонцы School-VSU (<https://school.vsu.by>). Азнаёмцеся з асаблівасцямі правядзення вэбінара з дапамогай дадзенай абалонкі.

8. Азнаёмцеся з метадыкай вывучэння біяграфіі Васіля Быкава і тэмы “Аднасастаўныя сказы” з выкарыстаннем інтэрнэта: <http://textarchive.ru/c-1723279-pall.html>

9. Азнаёмцеся з метадыкай стварэння і распрацуйце ў сістэме дыстанцыйнага навучання Moodle элементы “Лекцыя”, “Заданне”, “Тэст”, “Слоўнік (Гласарый)” па адной з тэм курса “Беларуская дыялекталогія”.

13 ІНТЭРАКТЫЎНЫЯ МЕТАДЫ НАВУЧАННЯ

Сутнасць інтэрактыўных метадаў. Узаемадзеянне як абавязковая ўмова інтэрактыўнага навучання. Інтэрактыўная дошка, яе кампаненты, перавагі і асаблівасці выкарыстання ў навучальным працэсе. 2-4

Літаратура

1. Барановский, Д.Н. Интерактивное взаимодействие. Мотивация, креативность, исследовательский компонент / Д.Н. Барановский // Народная асвета. – 2006. – № 7.
2. Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій на ўроках беларускай мовы і літаратуры / пад рэд. С.І. Цыбульскай. – Мн., 2006.

3. Горюнова, М.А. Интерактивные доски и их использование в учебном процессе / М.А. Горюнова, Т.В. Семенова, М.Н. Солоневичева. – СПб., 2010.
4. Жукова, Е.Л. Элементы анализа учебных занятий с применением информационных технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ito.edu.ru/2006/Rostov/V/V-0-10.html>
5. Зеков, М.Г. Информатизация школьного образования: метод, пособие для педагогов и руководителей учреждений, обеспечивающих получение общ. сред. образования / М.Г. Зеков. – Мн., 2006.
6. Змушко, А.М. Теоретические основы технологии и коммуникативного обучения языку в специальной школе / А.М. Змушко // Современные педагогические технологии в специальном образовании: пособие для педагогов / под ред. А.М. Змушко. – Мн., 2005.
7. Кандратовіч, А.П. Выкарыстанне інтэрактыўных метадаў як сродак актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў / А.П. Кандратовіч // Беларуская мова і літаратура. – 2010. – № 6.
8. Кашлев, С.С. Интерактивные методы обучения / С.С. Кашлев. – Мн., 2011.
9. Тарасава, С.М. Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (метада «Бура прапаноў») / С.М. Тарасава. // Беларуская мова і літаратура. – 2004. – № 2.
10. Тарасава, С.М. Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (на прыкладзе метаду «Анкета 5 з 25») // Беларуская мова і літаратура. – 2004. – № 1.
11. Тарасава, С.М. Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (метада «Тэхніка намінальных груп») / С.М. Тарасава // Беларуская мова і літаратура. – 2004. – № 3.
12. <http://ktonasoft.ru/internet/251-besplatnaya-programma-dlya-sozdaniya-krossvordov-obzor-onlajn-i-obychnoj-versii.html>
13. http://lidijavk.ucoz.ru/load/poleznye_programmy/programma_dlja_sostavlenija_krossvordov/12-1-0-246
14. <http://www.seofive.ru/sovety-vebmasteram/kak-sozdat-krossvord-iz-svoix-slov-programma-dlya-krossvorda/>

Інтэрактыўныя метады – гэта сістэма правілаў арганізацыі прадуктыўнага ўзаемадзеяння навучэнцаў паміж сабой і з настаўнікамі ў форме навучальных, справавых, ролевых гульняў, дыскусій і інш., пры якіх адбываецца засваенне новага досведу і атрыманне новых ведаў. Назва інтэрактыўных метадаў паходзіць ад псіхалагічнага тэрміна “*інтэракцыя*”, што азначае “ўзаемадзеянне”. Інтэракцыянізм – напрамак у сучаснай педагогіцы, які базіруецца на канцэпцыях амерыканскага сацыёлага і псіхолога Дж.Г. Міда. Сэнс інтэрактыўнасці складаецца з абагульнення паняццяў “*інтэр*” (паміж) і “*актыўнасць*” (узмоцненая дзейнасць). У гэтай сувязі тэрмін “інтэрактыўнае ўзаемадзеянне” можна тлумачыць як узмоцненую дзейнасць удзельнікаў па ўзаемадзеянні паміж сабой, а тэрмін “інтэрактыўнае педагагічнае ўзаемадзеянне” – як *узмоцненую мэтанакіраваную дзейнасць педагога і вучняў па арганізацыі ўзаемадзеяння паміж сабой у мэтах развіцця* (С.С. Кашлеў).

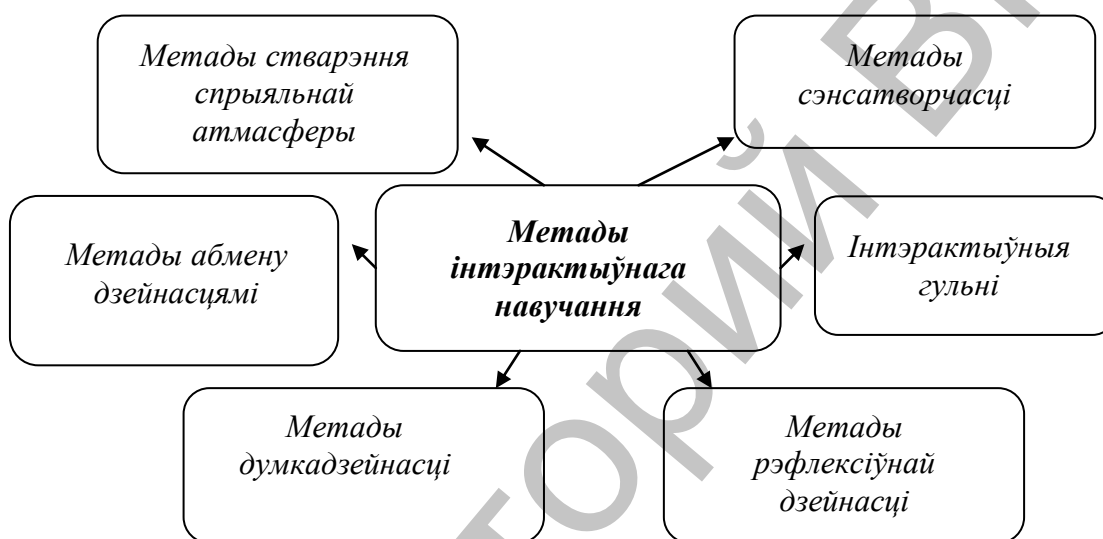
Карані інтэрактыўнага навучання ўзыходзяць да педагагічных ідэй антычнага свету. Дыялектычныя спрэчкі вёў са сваімі вучнямі Сакрат; эўрыстычныя гутаркі знаходзіліся ў педагагічным арсенале Платона; публічны дыялог “правакаваў” актыўнае ўключэнне вучняў у абмеркаванне літаратурных тэкстаў у Квінціліяна. Сучасныя дыдакты (Д.Джонсан, М.У. Запрудскі, С.С. Кашлеў) падкрэсліваюць, што інтэрактыўнае навучанне – гэта *навучанне, напружанае ў стасункі* (зносіны,

узаемадзейне). Пры гэтым самі стасункі ні ў якім разе не падмяняюць само навучанне.

Інтэрактыўнае ўзаемадзейне ўяўляе сабой працэс сумеснай дзейнасці педагога і вучняў, атрыбутамі якога з'яўляюцца:

- *прасторавая і часавая сапрысутнасць удзельнікаў*, якая стварае магчымасць асабістага кантакту паміж імі;
- *наяўнасць агульнай мэты і спрагназаванага выніку* дзейнасці;
- *планаванне, кантроль, карэкцыя і каардынацыя* дзейнняў.

У адпаведнасці з вядучай функцыяй таго або іншага метаду ў арганізацыі педагагічнага ўзаемадзейння яны класіфікуюцца па наступных групах:

Неабходнасць выкарыстання інтэрактыўных метадаў абумоўлена тым, што яны: 1) вядуць да павелічэння працэнта запамінання; 2) вядуць да павышэння сярод навучэнцаў матывацыі да навучання; 3) даюць магчымасць зацікавіць навучэнцаў сваім прадметам, стварыць умовы для зносін, супрацоўніцтва і сумеснай творчасці.

Адным з крытэрыяў паспяховасці дзейнасці на ўроку з'яўляецца ўзаемадзейне настаўніка і вучня, пастаянны абмен інфармацыяй паміж імі. Аднак прымяненне ў школе праектараў, паказ разнастайных прэзентацый, мультымедычных дапаможнікаў – гэта толькі спосаб падачы матэрыялу. Для сапраўды паспяховага ўзаемадзейння настаўніка з вучнем ідэальна падыходзяць *інтэрактыўныя дошкі*.

Першая ў свеце інтэрактыўная дошка была прадстаўлена кампаніяй SMART Technologies Inc. у 1991 г., і менавіта педагогі сталі першымі актыўна выкарыстоўваць дадзеныя тэхналогіі.

Інтэрактыўная дошка – гэта сэнсарны экран, які падключаецца да спецыяльнага праектара, перадае малюнак на паверхню – дошку. З дапамогай дакранання да дошкі можна кіраваць малюнкам. З выявай на інтэрактыўнай электроннай дошцы можна працаваць: маляваць, рабіць паметкі, пісаць і гэтак далей. Усё гэта можна захоўваць у файле жаданага пашырэння і пасля працягваць працу. Запісваць і маляваць можна рознымі спосабамі: адмысловымі маркерамі, электроннымі пёрамі або проста рукой.

Гэта залежыць ад тэхналогій, якія выкарыстоўваюцца ў інтэрактыўных дошках. Інтэрактыўныя дошкі бываюць прамой (праектар размяшчаецца перад дошкай на падстаўцы або на столі) і зваротнай (праектар усталёўваецца за дошкай) праекцыі.

Вылучаюць наступныя тыпы тэхналогій інтэрактыўных дошак:

1) *Сэнсарная аналага-рэзістыўная тэхналогія*. Для працы з сэнсарнай аналага-рэзістыўнай дошкай не абавязкова мець спецыяльныя маркеры і, хоць у камплекце пастаўкі могуць быць рознакаляровыя маркеры і гумка, – можна карыстацца пальцам ці ўказкай. Менавіта гэта абумовіла перавагу дошак дадзенага тыпу для сферы адукацыі – немагчымасць сарваць заняткі, схваўшы маркер або яго батарэйку.

2) *Электрамагнітная тэхналогія*. Пры выкарыстанні электрамагнітнай тэхналогіі інтэрактыўная дошка мае цвёрдую паверхню. Электроннае пяро (маркер) сілкуецца ад батарэй або атрымлівае энергію па дротце, якім прывязана да дошкі. Пяро ў некаторых мадэлях здольна адрозніваць градацыі сілы націску, што зручна для прымянення ў праграмах малявання. Кончык пяра можа размяшчацца на некаторым выдаленні ад паверхні (не больш за 10 мм), дзякуючы чаму на дошцы можна навешваць плакаты. Акрамя маркераў вытворца можа прапанаваць электронную гумку.

3) *Лазерная тэхналогія*. Працаваць пальцам або звычайным маркерам з лазернай інтэрактыўнай дошкай не атрымаецца – патрэбны спецыяльны маркер, які для змяншэння памылак пажадана трымаць перпендыкулярна паверхні дошкі. Асноўная вартасць тэхналогіі ў тым, што сама дошка можа быць зроблена з любога матэрыялу, хоць тоўстага сталёвага ліста. Прынцыповы недахоп лазернай тэхналогіі – дакладчык можа выпадкова перакрыць прамень лазера, у выніку чаго працэс вымярэння каардынатаў парушаецца. На лазерную дошку можна вешаць плакаты.

4) *Ультрагукавая / інфрачырвоная тэхналогія*. Электронны маркер працуе ад батарэйкі, як і электронная гумка. Асноўны недахоп ультрагукавой / інфрачырвонай тэхналогіі той жа, што ў электрамагнітнай і лазернай, – неабходна выкарыстоўваць спецыяльны электронны маркер.

5) *Мікракропкая тэхналогія*. Дазваляе зрабіць дошку цалкам бесправаднай. На паверхні маркерной дошкі нанесеныя амаль непрыкметныя няўзброеным вокам пункты, убудаваныя ў маркер; камера па іх вызначае каардынаты кропкі дотыку. Bluetooth-перадатчык, таксама ўбудаваны ў электронны маркер, перадае каардынаты кропкі дотыку ў камп'ютар, а дошка не патрабуе пры гэтым ні сілкавання, ні бесправаднага падключэння.

6) *Ёмістная тэхналогія*. Дазваляе кіраваць пальцам, але пры гэтым паверхня дошкі застаецца вельмі трывалай і зносаўстойлівай. Месца дотыку вызначаецца па змяненні электрычнай ёмістасці паверхні дошкі. Гэтая тэхналогія дазваляе распазнаваць адначасова некалькі дотыкаў пальцам, дзякуючы чаму можна працаваць тром чалавекам адначасова і для кіравання аб'ектамі на экране можна выкарыстоўваць абедзве рукі.

Тэхналогіі пастаянна развіваюцца, і цяпер вытворцы прапануюць інтэрактыўныя дошкі, якія спалучаюць у сабе перавагі розных тэхналогій, напрыклад, ультрагукавых і сэнсарных дошак.

Для выкарыстання інтэрактыўных дошак спатрэбіцца наступнае абсталяванне: камп'ютар, праектар, маркеры (пры неабходнасці). Праектары могуць быць адразу ўбудаваны ў інтэрактыўную дошку.

Электронныя адукацыйныя рэсурсы для інтэрактыўных дошак

Электроннымі адукацыйнымі рэсурсамі называюць навучальныя матэрыялы, для прайгравання якіх выкарыстоўваюцца электронныя прылады. У самым агульным выпадку да ЭАР адносяць навучальныя відэафільмы і гуказапісу, для прайгравання якіх дастаткова бытавога магнітафона або CD-плэра. Найбольш сучасныя і эфектыўныя для адукацыі ЭАР прайграюцца на камп'ютары. Гэта могуць быць і розныя дыскі з падручнікамі, і мультымедычныя прэзентацыі, і электронныя дапаможнікі і падручнікі. Акрамя навучальных матэрыялаў дапамогуць разнастаіць ўрокі розныя інтэрактыўныя галерэі і энцыклапедыі, можна ўнесці трохі разнастайнасці і пазнаёміць школьнікаў з цікавымі і незвычайнымі сайтамі.

Класіфікаваць ЭАР можна наступным чынам:

- па тыпе асяроддзя распаўсюджвання і выкарыстання – інтэрнэт-рэсурсы, афлайн-рэсурсы, рэсурсы для інтэрактыўных дошак;
- па выглядзе змесціва кантэнту – электронныя даведнікі, віктарыны, слоўнікі, падручнікі, лабараторныя работы;
- па рэалізацыйным прынцыпе – мультымедыя-рэсурсы, прэзентацыйныя рэсурсы, сістэмы навучання;
- па складніках уваходзячага кантэнту – лекцыйныя рэсурсы, практычныя рэсурсы, рэсурсы-імітатары (трэнажоры), кантрольна-вымяральныя матэрыялы.

Ствараць электронныя адукацыйныя рэсурсы можна з дапамогай праграмага забеспячэння інтэрактыўнай дошкі. Напрыклад, на сайце PrometheanPlanet прапануюць скарыстацца фліпчартам (англ. flipchart – магнітна-маркерная дошка з мацаваннем для ліста або блока паперы, якія перагортваюцца па прынцыпе нататніка. Мае апору на колах або ў выглядзе трыножкі.

ПЫТАННІ:

1. Віды і сутнасць інтэрактыўных метадаў навучання.
2. Узаемадзеянне як абавязковая ўмова інтэрактыўнага навучання.
3. Інтэрактыўная дошка, яе кампаненты, перавагі і асаблівасці выкарыстання ў навучальным працэсе.

ЗАДАННІ:

1. Падрыхтуйцеся да абмеркавання наступных палажэнняў:
 - 1) Методыка інтэрактыўнага навучання – гэта _____.
 - 2) Мы называем выкладанне і навучанне інтэрактыўным, калі падчас заняткаў паміж навучэнцамі, а таксама паміж навучэнцамі і настаўнікам назіраецца высокі ўзровень узаемадзеяння. Такое ўзаемадзеянне звычайна адбываецца ў форме _____.
 - 3) У інтэрактыўнай методыцы, як і ў любой іншай методыцы выкладання, існуе мноства прыёмаў, якія спрыяюць арганізацыі ўзаемадзеяння ў групе. Гэтыя прыёмы можна класіфікаваць наступным чынам: _____.
 - 4) Працэс прамога ўзаемадзеяння настаўніка і вучня важны, бо ____.
2. Ахарактарызуйце спосабы актывізацыі пазнавальнай дзейнасці навучэнцаў пры дапамозе такіх інтэрактыўных метадаў, як “Памяняемся месцамі”, “Падары кветку”, “Камплімент” (этап стварэння спрыяльнай атмасферы), “Інтэрв’ю”, “Завяршы фразу”, “Бура прапаноў”, “Інтэлектуальныя арэлі” (этап актуалізацыі суб’ектнага вопыту вучняў), “Лагічны ланцужок”, “Алфавіт”, “Гасцініца” (этап замацавання новых ведаў і спосабаў дзейнасці), “Рэфлексійная мішэнь”, “Астравы” (рэфлексійны этап). Прадэманструйце практычнае выкарыстанне гэтых метадаў (тэму можна выбраць адвольна).
3. Вывучыце прапанаваную літаратуру і адкажыце на пытанні:
 - 1) Дайце азначэнне паняццю “інтэрактыўная дошка”.
 - 2) Выберыце кампаненты інтэрактыўнай дошкі:
 - а) указка; б) крэйда; в) камп’ютар; г) праектар; д) экран; е) маркеры.

- 3) Вызначце станоўчыя рысы выкарыстання інтэрактыўнай дошкі:
- а) узбагачае урок эмацыянальнай афарбоўкай;
 - б) пры кожным пераносе на новае месца дошку неабходна наладжваць (калібраваць);
 - в) псіхалагічна аблягчае працэс засваення новага матэрыялу;
 - г) павышае цікавасць да прадмета;
 - д) выява, якая перадаецца на паверхню інтэрактыўнай дошкі, можа закрывацца чалавекам, які знаходзіцца каля дошкі.
- 4) Якія памылкі можа дапусціць настаўнік пры распрацоўцы ўрока з выкарыстаннем інтэрактыўнай дошкі? Прапануйце спосабы пазбегнуць іх.
- 5) Акрэсліце тры ключавыя напрамкі прымянення інтэрактыўнай дошкі на ўроках беларускай мовы.
4. Падрыхтуйце фрагмент урока з выкарыстаннем інтэрактыўнай дошкі.

Вучэбнае выданне

АРЦЯМЁНАК Генадзь Антонавіч

ЗІМАНСКИ Вадзім Элдаравіч

**ІНАВАЦЫЙНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ Ў МОВАЗНАЎСТВЕ
І МЕТОДЫЦЫ ЯГО ВЫКЛАДАННЯ**

Метадычныя рэкамендацыі

Тэхнічны рэдактар

Г.У. Разбоева

Камп'ютарны дызайн

Л.Р. Жыгунова

Падпісана ў друк .2018. Фармат 60x84 ¹/₁₆. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 3,43. Ул.-выд. арк. 3,59. Тыраж экз. Заказ .

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/255 от 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.